

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

VLIV ÚMRTÍ OTCE NA SEBEPOJETÍ DÍTĚTE

THE IMPACT OF FATHER'S DEATH ON CHILD'S SELF-
CONCEPT

Bakalářská práce

Autor: **Aneta Čermáková**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Radko Obereignerů, Ph.D.**

Olomouc

2020

Zde bych ráda vzdala dík vedoucímu mé práce Doc. PhDr. Radkovi Obereignerů, Ph.D. za cenné rady, vstřícný přístup a možnost samostatnosti při psaní této práce. Poděkování také patří všem respondentům a jejich rodinám za ochotu podílet se na výzkumu a zároveň všem, kteří mi nějakým způsobem pomohli při sbírání dat. Bez nich by byl výzkumný soubor jen těžko naplněn.

Ze srdce chci také poděkovat svým nejbližším přátelům za to, že při mně vždy stáli v dobrém i zlém, jmenovitě především svým spolubydlícím Káje, Natálce, Barče a Sabče a kamarádkám z domova Terce a Denče. V neposlední řadě děkuji Vaškovi za cenné rady při studiu i psaní této práce. Velké díky bych chtěla věnovat svému příteli Filipovi za to, že mi vždy dodal sílu, když jsem to chtěla vzdát, věřil ve mě a byl mi tou největší motivací.

Největší díky však patří mé nejbližší rodině za jejich důvěru a oporu. Babičce, ségře, Mírovi a především mé milované mamce, která mi, i přes všechny těžkosti, zvládla být oběma rodiči a kamarádkou zároveň. Děkuju mami, že jsi ten nejlepší matec na celém světě. Nebýt tebe, nejsem tam, kde jsem.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma: „Vliv úmrtí otce na sebepojetí dítěte“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 27. 3. 2020

Podpis

OBSAH

Číslo	Kapitola	Strana
	OBSAH	3
	ÚVOD	5
	TEORETICKÁ ČÁST	6
1	Sebepojetí	7
1.1	Historické kořeny sebepojetí	8
1.2	Vývoj sebepojetí	9
1.3	Složky a rozměry osobního významu sebepojetí	11
1.4	Tři aspekty sebepojetí.....	12
1.5	Vybrané výzkumy sebepojetí	13
1.5.1	Campbell - Vztah sebevědomí a jistoty sebepojetí	13
1.5.2	Piers & Harris – Sebepojetí dětí	14
2	Role otce ve výchově	16
2.1	Role otce obecně.....	16
2.2	Důležitost otce při separaci	17
2.3	Puberta a adolescence	18
2.3.1	Otcovské úkoly v období puberty a adolescence	18
2.3.2	Steinbergův výzkum vlivu puberty na rodinné vztahy.....	19
2.4	Specifika otcovské role ve výchově chlapců.....	20
2.5	Specifika otcovské role ve výchově dívek	20
3	Úmrtí otce	23
3.1	Vývoj konceptu smrti v průběhu věku	23
3.2	Reakce dítěte na úmrtí	24
3.3	Účast dítěte na pohřbu	27
3.4	Porovnání úmrtí a rozvodu	28
3.5	Dopad úmrtí otce na další život dítěte	29
3.5.1	Chybějící otec u chlapce.....	30
3.5.2	Chybějící otec u dívky.....	31
3.5.3	Úmrtí, sebepojetí a sebeúcta.....	32
	Výzkumná část	34
4	Výzkumný problém	35
4.1	Formulace výzkumného problému	35
4.2	Formulace statistických hypotéz	36
5	Typ výzkumu a použité metody	37
5.1	Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2	37

6	Sběr dat a výzkumný soubor	39
6.1	Sběr dat.....	39
6.2	Výzkumný soubor	40
6.2.1	Experimentální skupina.....	41
6.2.2	Kontrolní skupina.....	41
6.3	Etické hledisko a ochrana soukromí.....	42
7	Práce s daty a její výsledky	43
7.1	Výpočet reliability výzkumného nástroje.....	43
7.2	Výsledky ověření platnosti statistických hypotéz	43
8	Diskuze	47
9	Závěr	51
10	Souhrn	52
	LITERATURA	56
	PŘÍLOHY	61

ÚVOD

Úmrtí rodiče je událost, se kterou se drtivá většina z nás setká minimálně jednou za život. Existuje však malá část populace, která si tímto traumatem projde dříve, než je běžné. Děti. A právě na děti a vliv úmrtí otce na jejich sebepojetí se tato práce zaměřuje. Dospělý člověk tématu smrti rozumí, zvládne povětšinou úmrtí adekvátně zpracovat a pokud ne, vyhledá pomoc. Co se však dětí týče, panuje mezi lidmi spousta mylných tvrzení a předsudků týkajících se toho, jak děti úmrtí zpracovávají, jak truchlí. Někteří lidé se domnívají, že malé děti netruchlí téměř vůbec, někteří zase, že děti jsou natolik křehké, že by truchlení nezvládli a skutečnost, že jejich milovaný člověk zemřel, se jim tedy musí zatajit. Ani jedni nemají pravdu.

Dítě k harmonickému vývoji potřebuje oba rodiče. Pokud dojde k úmrtí jednoho z nich, může to mít za následek narušení vývoje a ovlivnit spoustu oblastí života dítěte. V této práci se zaměříme především na oblast sebepojetí. Seznámíme se s konstruktem sebepojetí a jeho vývojem. Povíme si, jakou roli hraje otec v životě dítěte, jaké jsou otcovské úkoly ve výchově. Nakonec se budeme věnovat situaci, kdy došlo k úmrtí otce. Zjistíme, jak děti truchlí a jaké dopady má úmrtí na jeho vývoj, které aspekty jeho života budou touto událostí ovlivněny.

Výzkumná část si klade za cíl zjistit, jaký vliv má úmrtí otce na sebepojetí dítěte. Pro výzkum k této práci jsme zvolili kvantitativní přístup a budeme porovnávat výsledky tohoto dotazníku experimentální a kontrolní skupiny. Experimentální skupina bude zahrnovat děti, které prožily úmrtí otce a účastníci v kontrolní skupině budou děti z úplných rodin. Předpokládáme, že traumatická událost, jakou je právě úmrtí otce, bude mít negativní dopady na sebepojetí dítěte a tyto děti budou skórovat níže, než děti vyrůstající v úplné rodině.

TEORETICKÁ ČÁST

1 SEBEPOJETÍ

Pojem sebepojetí označuje obraz, který si jedinec tvoří o své vlastní osobnosti, povaze, identitě. Je to v podstatě to, jak člověk odpovídá na otázku „Kdo jsem?“ Toto tvrzení najdeme například i u Smékala (2004), podle kterého je jádrem osobní identity pocit totožnosti, vědomí toho „Kdo jsem“ a „Kam patřím“. Zároveň ale říká, že jáství či sebeobraz neznamena jen to, že si člověk uvědomuje rysy své osobnosti, nýbrž i to, jak si svou osobnost uvědomuje a také jak ji hodnotí. Když mluvíme o jáství, nemluvíme tedy pouze o celostní představě o svém já, ale také o komplexním vztahu k sobě samému. A základem tohoto jáství, je právě sebepojetí, které v sobě shrnuje pocity, kterými daný člověk prožívá spokojenost či nespokojenost se sebou samým, míru sebedůvěry, sebehodnocení a rovněž vliv na druhé lidi. Nutno však poznamenat, že co se pouhého uvědomování si svých osobnostních charakteristik týče, v rámci sebepojetí si je uvědomujeme často zkreslené či stylizované se záměrem vyvolat o sobě v ostatních určitý dojem.

Balcar (1991) dělí já na činné já a obraz já: sebepojetí. Činné já je nositelem vůle, základním hybatelem. Ač samo o sobě není obsahem ani silou, je pořadatelem a zprostředkovatelem těchto obsahů a sil. Je zážitkově dáno jako jakýsi „*ustálený vztahový bod v proměnlivém proudu duševního dění*“ (Balcar, 1991, 158). Naproti tomu obraz já je obsahová zážitková struktura sloužící jako „*nástroj orientace v osobním životě*“ (Balcar, 1991, 158). Základem tohoto obrazu já je představa vlastního těla a vlastní osobnosti ve světě. Uvádí však, že tuto individuální představu nelze nijak zachytit, ani zkoumat. Nejpřístupnější pro zkoumání je podle Balcara obraz já na úrovni sebeuvědomování.

Dle Plhákové & Blatného (2003, 92) pojmem sebepojetí v psychologii obecně rozumíme „*souhrn představ a hodnotících soudů, které člověk o sobě chová*“. Říčan (1973) zase mluví o introspektivním či vnitřním já, které je jakýmsi jádrem osobnosti, nositelem vůle a citu. Zároveň je také subjektem myšlení a smyslového vnímání a je považováno za jediné a totožné v čase. Cakirpaloglu (2012, 142) zmiňuje self jakožto „*vědomí o svém bytí*“ a sebepojetí jakožto psychologický konstrukt a definuje jej jako vědomou, emočně sycenou představu zahrnující veškeré myšlenky a emoce související s otázkou „Kdo jsem?“.

V rogersovské teorii je self centrálním pojmem, ústředním psychologickým konstruktem. Obsahuje sebepojetí a zároveň vztah tohoto sebepojetí k ostatním životním

aspektům a zkušenostem. Dělí se na objektivní a subjektivní self, které v sobě zahrnuje sebeúčinnost, pocity vlastní jedinečnosti a stability, sebereflexi a sebeúctu. Vzájemným ovlivňováním těchto dvou složek, Self jako objektu a subjektu, vzniká self-koncept. Z tohoto tvrzení vyplývá, že sebepojetí je tvořeno jednak tím, jak člověk vnímá vlastní osobu, ale také tím, jak ho vnímají ostatní lidé (Cakirpaloglu, 2012; Nykl, 2012; Rogers, 2014).

1.1 Historické kořeny sebepojetí

Jednou z nejvýznamnějších osobností, která stála na úplném počátku zkoumání sebepojetí je William James, jež je považován za zakladatele psychologie já. Řada jeho myšlenek představuje stěžejní témata i v současném výzkumu sebepojetí a nebo je alespoň předznamenala. Byl rovněž tím, kdo přišel s pojmy „Me-self“ a „I-self“. „I-self“ je část já, která je aktivním pozorovatelem, zpracovává informace, je architektem a tvořitelem vědění. Naopak „Me-self“ je já, které je poznáváno, tvořeno. Je to naše sebepojetí, obraz sebe a zahrnuje rovněž sebeúctu. „Me-self“, tedy sebepojetí, definuje jinak také jako „*sumu všeho, co může člověk nazvat svým vlastním*“ (Plháková & Blatný, 2003, 95). Výše zmíněné „Me-self“ rozděluje do tří složek – materiální, sociální a duchovní já. Tyto složky jsou hierarchicky uspořádané z hlediska jejich osobního významu a závažnosti. Zjednodušeně to znamená, že základem pro rozvoj dalších dvou je materiální já, následuje sociální já a na nejvyšší úrovni pak stojí duchovní já (Harter, 1993; Plháková & Blatný, 2003).

Dalšími osobnostmi, které významně přispěly k definování a zkoumání sebepojetí, jsou Charles Horton Cooley a George Herbert Mead. Ti se zabývali především sociálním původem já vycházejícím ze styku s ostatními. Podle nich je já sociální konstrukt, který vzniká v rámci symbolických interakcí, dle Meada především v těch jazykových. Veškerá naše sebeznanost, vědomí sebe sama, vychází tedy ze sociálních interakcí, do kterých vstupujeme se svým okolím (Plháková & Blatný, 2003; Shrauger & Shoeneman, 1979).

Když se díváme do skutečného zrcadla, v odrazu se nám ukazuje, jak vypadáme, jací jsme. Podobně funguje i princip teorie sociálního zrcadla, přinesené právě Cooleym. V sociálním zrcadle se nám v odrazu ukazuje obraz toho, jací jsme očima druhých. Jak se druhým jevíme, co si o nás myslí, jak na nás reagují. Názory druhých o nás jsou tak internalizovány do stálé psychické struktury, kterou výše zmínění autoři nazývají představou sebe (self-idea). Self a sebepojetí jsou tedy na základě této teorie odrazem toho, jak my jako jedinci vnímáme to, jak se jevíme ostatním. Takto utvořené self nazýváme zrcadlové já či zrcadlové self (Markus & Wurf, 1987; O'Brien, 2017).

Cooley rozděluje tři složky této představy. První složkou je představa o tom, jak se druhému jevíme. S tím velice úzce souvisí druhá složka a tou je představa o tom, jak nás tato druhá osoba hodnotí. Poslední z těchto složek je pak jakýsi cit k sobě (self-feeling), jako je hrdost, zahanbení či dokonce odmítání sebe sama (O'Brien, 2017; Plháková & Blatný, 2003).

V současné době je jedním z nejvýznamnějších představitelů zkoumání self neurovědce Antonio Damasio. Vědomí rozděluje na fenomenální vědomí a vědomí o sobě. Fenomenální vědomí je tvořeno asociacemi, které jsou zpracovávány v různých oblastech mozku ve stejnou chvíli. Je spojeno především s oblastí cerebrálního kortexu, který zaplavuje naši mysl počitky a tvoří tak její obsah. Vědomí o sobě je výsledkem zpracování neuronálních map vnitřního a vnějšího světa a představuje subjektivní perspektivu v mysli. Toto self má tři úrovně, elementární, jádrovou a životopisnou. Zatímco první dvě úrovně jsou společně velkému množství živočichů, životopisná úroveň je výhradně záležitostí některých primátů, kytovců, ale především lidí a je tvořena našimi minulými zážitky a budoucími očekáváními. Základem self je mozkový kmen, především díky svému úzkému spojení s tělem. Damasio zdůrazňuje důležitost propojení těchto dvou oblastí. Aby naše mysl byla plně vědomá, musí v ní být obsaženo self. Bez self by mysl ztratila veškerou svou orientaci a naše myšlenky by volně běhaly hlavou nevlastně svým autorem. Vědomá mysl by tedy neexistovala bez interakce mozkového kmene a cerebrálního kortexu (Damasio 2010, 2011).

1.2 Vývoj sebepojetí

Ke vzniku sebepojetí významně přispívají sociální interakce, které člověka provází už od narození. Sebepojetí se tedy začíná formovat už v dětství a s postupem času se mění. Rozhodujícími zdroji výše zmíněných sociálních interakcí jsou rodinné prostředí, společenské stereotypy a nové zkušenosti. Obecně platí, že čím starší člověk je, tím pevnější je jeho sebepojetí (Balcar, 1991).

Novorozenec dle Řičana (1973) a Harterové (1988) nemá já, nemá žádný koncept sebe. O tom svědčí například i to, že novorozeně samo sebe nepoznává v zrcadle, neví totiž, jak vypadá. K sebepojetí jako takovému, jak ho známe u dospělých jedinců, vede dlouhá cesta. Novorozené dítě ještě není schopno rozlišit své akce od dění, které probíhá nezávisle na něm. Nevidí rozdíl mezi tím, co je v něm a co mimo něj. Počátek já Řičan (1973) vidí v sebekontrolě, začíná se tudíž vyvíjet až s postupným získáváním této sebekontroly, a proto

ho dle jeho názoru děti nemají hned od narození. Dřív než si dítě vytvoří ponětí samo o sobě, vytváří se citový vztah s matkou. Nutno zmínit, že tento vztah je základem pro vytvoření pojmového já a pro individualitu dítěte. Začátek vědomí já bychom mohli zařadit mezi 12. a 18. měsíc věku. Dochází zde k tzv. decentraci, kdy si dítě začne uvědomovat, že není „středem vesmíru“. Zná také své jméno a začíná se poznávat na fotkách. Začne rozlišovat předměty a lidi, jakožto neživé a živé, a zároveň dovede odlišit sebe a ostatní děti. Tímto aktivně vstupuje do společenského prostředí, stává se osobou.

Erikson (2002) považuje za jeden z nejvýznamnějších kroků k identitě, k utvoření sebeobrazu moment, kdy dítě zjišťuje, že umí chodit. Na základě tohoto aktu se setkává buď s chválou, či nezájmem a začíná ho opakovat, ať už z důvodu chvály či z prostého pocitu rozkoše z toho, že to dovede. Má pocit nějakého statusu, důležitosti, protože je přeci „ten, kdo to umí“. Toto společně s dalšími fázemi významně přispívají k rozvoji sebeúcty a k vývoji jasně ohraničeného já.

Ve 2 letech je batole schopné rozlišovat dvě významné kategorie – pohlaví a věk. Uvědomuje si, zda je chlapec nebo dívka a zda je dítě či dospělý. Kolem 3. roku dítěte začíná boj o autonomii, zkouší prosazovat, co chce a nechce. Zároveň zde získává velkou váhu rodičovské srovnávání, ať už se sourozenci či vrstevníky, a následné doporučení, aby dítě bylo více „jako tamten či tamta“. Toto srovnávání nejvíce hraje roli mezi 3. a 6. rokem. V tomto věku zároveň roste zvědavost a internalizují se normy a svědomí. Mohli bychom tedy říci, že obraz sebe v tomto období dostává vnitřní rozměr (Harter, 1988; Novák, 2013; Říčan, 1973).

Pokud položíme předškolákovi otázku „Kdo jsi?“, dostane se vám odpovědi v podobě jmenování pozorovatelných charakteristik a chování. Zatímco předškolák vyjmenuje konkrétní projevy chování, školák je sloučí a generalizuje na určitou osobnostní vlastnost. U školáka bychom také pozorovali odkazy na sportovní zdatnost a fyzickou atraktivitu. Ve školním věku si tedy dítě uvědomuje, že ho lidi v jeho okolí kriticky hodnotí, a začíná se formovat tzv. zrcadlové já, o kterém si povíme více v podkapitole Symbolický interakcionismus. Velkého významu v tomto období nabývá také pochvala a píle, tvoří se dimenze úspěch-neúspěch. Přestože je sebepojetí dítěte ve školním věku stále spíše globální, už je zároveň nositelem emocí, snah a přání (Harter, 1988; Fialová, 2001; Říčan, 1973).

V pubertě a adolescenci má již jedinec dobré rozumové předpoklady pro utvoření kompletního sebeobrazu. V tomto období současně nastává v sebepojetí velký kvalitativní

předěl. Jedinec si začíná více všimnout vzhledu a vlastností svého těla, které se stávají předmětem hodnocení a srovnávání. S tímto souvisí také to, že v dospívání je sebepojetí do značné míry závislé na ostatních. Objevuje se tu potřeba definovat sám sebe jako příslušníka určité skupiny, se kterou sdílím názory, hodnoty, víru apod. Mimo jiné se v tomto období setkáváme s adolescentním egocentrismem, který se projevuje nadměrným zájmem o vlastní já. Tento zájem o sebe je zdrojem hlubšího poznání sebe sama, ale zároveň je výsledkem nedostatečně vyvinutého sebevědomí a sebehodnocení (Fialová, 2001; Říčan, 1973).

V dospělosti se člověk vidí realističtěji, ale zároveň je sám k sobě tolerantnější a laskavější. Jeho já se odráží od toho, co miluje a co poskytuje. Ve stáří se jedinec obrací k hledání smyslu, k moudrosti a smíření. Zabývá se tím, co nastane po smrti a jeho já je tvořeno zčásti tím, co po něm zůstane (Balcar, 1991; Říčan, 1973).

1.3 Složky a rozměry osobního významu sebepojetí

Říčan (1973) jmenuje a rozvádí několik složek a rozměrů osobního významu sebepojetí, Balcar (1991) k nim ještě některé přidává a Fialová (2001) se k nim ve své knize *Body image* jako součást sebepojetí člověka také vyjadřuje. My si je teď společně shrneme a pokusíme se vysvětlit, co přesně jednotlivé složky představují (Balcar, 1991; Fialová, 2001; Říčan, 1973):

1. Zobrazení: „Jsem...“

Tuto složku bychom mohli jinak nazvat také sebeobrazem či výpovědí o sobě samotném. Zahrnuje *obraz vlatního těla*, který však nezahrnuje jen anatomii, nýbrž i představu o vlastní síle, odolnosti, zdravotním stavu apod. a o tom, jak se tyto věci promítají do našich obav, plánů, nadějí. Kromě obrazu vlastního těla řadíme do této složky také *obraz našich vlastních duševních vlastností*, jako je inteligence, zájmy či vytrvalost. Tento obraz se v něčem podobá realitě, ale v něčem se od ní liší.

2. Hodnocení: „Mám být...“

Jedná se o určitý hodnotící vztah k sobě samému, jakési lepší já. Tato složka je úzce spojena se svědomím a pocitu viny a zahrnuje nároky, jaké na sebe daný člověk klade. Toto sebehodnocení zároveň určuje do jisté míry odolnost jedince vůči změně. Nacházíme tu také jakýsi rozpor mezi ideálním a skutečným já.

3. *Směřování: „Chci být...“*

Jedná se o jakési ideální já, které je zdrojem motivace do budoucna, a je tudíž spojováno s osobní nadějí. Člověk sám se sebou do budoucna počítá a tvoří si nějakou představu toho, jaký bude, a s tím se velice úzce pojí i to, jaký by chtěl být. Pokud máme možnost, jednáme povětšinou tak, abychom této budoucí představě o sobě dosáhli. Vyjadřuje volní úsilí člověka, nějaké činné směřování směrem k sebeuskutečnění. Kromě prvku hodnocení tedy obsahuje i nějaké činné směřování, vědomé rozhodování.

4. *Moc: „Mohu učinit...“*

Tato složka obrazu sebe je výrazně ovlivněna druhými lidmi. Znamená možnost dosáhnout určitého výsledku vlastní snahou. Výrazně ovlivňuje to, jak si člověk vykládá příčiny událostí a jaké volí způsoby vyrovnávání se s těmito událostmi. Co se výše zmíněného výkladu příčin událostí týče, rozlišujeme zde přijetí vnější či vnitřní kontroly. V situacích, které máme zájem změnit, se projevuje taktéž jako míra sebedůvěry.

5. *Role: „Mám učinit...“*

Každému člověku je přisouzena společností určitá role, ať už na základě pohlaví či povolání apod. V této složce sebepojetí se snoubí tato společenská role s chováním, které se u daného člověka v této roli očekává. Kromě způsobu chování sem však řadíme například i vzhled či znalosti.

1.4 Tři aspekty sebepojetí

V sebepojetí jsou obsaženy tři aspekty, kterými ho můžeme charakterizovat. Prvním aspektem je aspekt kognitivní, který se týká samotného obsahu sebepojetí a jeho struktury. Jinými slovy je jakýmsi shrnutím představy daného člověka o podstatě své osobnosti a jejích charakteristikách.

Druhým aspektem je afektivní aspekt. Zjednodušeně se tento aspekt týká emocionálního vztahu k sobě samému a zahrnuje pocity týkající se sebelásky, sebedůvěry, sebeúcty, sebeocení apod. Jeho součástí jsou tedy zejména sebehodnotící pocity jako může být například bezvýhradné sebepřijetí či až odmítání sebe sama.

Třetím, a tedy posledním aspektem sebepojetí je aspekt konativní. U Smékala (2004) ho můžeme nalézt pod názvem volní či akční. Tento aspekt má motivační funkci, projevuje se v míře úsilí k sebeprosazení a sebeuplatnění, ale také v seberegulaci chování (Plháková & Blatný, 2003; Smékal, 2004).

1.5 Vybrané výzkumy sebepojetí

Výzkumů týkajících se sebepojetí byl proveden nespočet. My jsme si pro účely této práce vybrali dva z nich. První týkající se vztahu sebevědomí a jistoty sebepojetí a druhý zabývající se sebepojetím dětí a konstrukcí dotazníku, který později budeme užívat k výzkumným záměrům.

1.5.1 Campbell - Vztah sebevědomí a jistoty sebepojetí

První z výzkumů, který zmíníme, se zabýval vztahem jistoty sebepojetí a sebevědomí a byl prováděn Jennifer Campbellovou. Bylo zkoumáno, zda má výše sebevědomí vliv na jasnost sebepojetí. Výzkumný soubor se skládal z pregraduálních studentů psychologie, kteří na začátku akademického roku vyplnili Janis-Field Feelings of Inadequacy Scale, která je používaná k měření sebevědomí. Na základě mediánů z výsledků této škály byli rozděleni do dvou kategorií – LSE (low self-esteem), do které spadali lidé s nízkým sebevědomím a HSE (high self-esteem), do které byli zařazeni lidé s vysokým sebevědomím. Výzkum se byl rozdělen do 4 studií, my si je ve stručnosti představíme (Baumeister, 2010; Campbell, 1990)

Ve studii 1 dostali participantí seznam dvojic bipolárních adjektiv a mezi nimi měli na sedmi bodové škále vyznačit, které z adjektiv je spíše vystihuje. Poté na pěti bodové škále měli ohodnotit, jak moc si byli při tomto sebehodnocení sebejistí. Tato studie si dala za cíl potvrdit, že jistota sebepojetí a sebevědomí by se měli odrážet v extremitě a jistotě sebehodnocení. Což se potvrdilo a bylo zjištěno, že LSE jedinci mají nižší důvěru a jistotu v sebehodnocení, než HSE jedinci. Zároveň HSE participantí měli sklon se označovat za extrémně asertivní, nezávislé, ambiciózní a dominantní (Campbell, 1990)

Ve studii 2 byla formulovaná hypotéza týkající se stability sebehodnocení v čase. Celkem 40 participantů z původního souboru dostalo po přibližně 8 týdnech za úkol opět hodnotit sami sebe na seznamu bipolárních adjektiv. Sebehodnocení LSE jedinců se ukázalo

jako velmi inkonzistentní v čase, zatímco sebehodnocení HSE jedinců bylo v čase poměrně konzistentní (Campbell, 1990).

Studie 3 se zabývala tím, jak koresponduje chování jedince obecně, respektive vlastnosti jím vyznačené na seznamu adjektiv, a chování v konkrétních situacích. Pokud mají jedinci jasně definované sebepojetí, měly by tyto dva způsoby chování vysoce korespondovat. Výzkumníci rozřadili participanty do dvojic, přičemž v jedné dvojici byl vždy jeden LSE a jeden HSE člověk. Tito dva účastníci měli vždy za úkol povídat si 5 minut nezávazně, o čem chtěli, dalších 5 minut o nějakém tématu, na kterém se shodnou, a posledních 5 o tématu, ve kterém se jejich názory rozchází. Témata si volily dvojice samy. Poté každý z účastníků dostal v soukromí k vyplnění dotazník týkající se celkového dojmu z interakce a dva dotazníky složené opět ze stejných dvojic adjektiv jako v předchozích studiích. V prvním měl hodnotit, jak se během interakce choval a cítil on sám, a ve druhém posuzoval chování partnera. Ukázalo se, že u HSE jedinců vysoce koresponduje popisované chování a chování v konkrétní situaci. Zároveň bylo zjištěno, že tito HSE jedinci si spíše vybavili to chování, které bylo v korespondenci s jejich sebepojetím (Campbell, 1990).

V poslední studii, studii 4, byla zkoumána vnitřní konzistence sebehodnocení a sebepojetí. Participantům byl dán dlouhý seznam adjektiv, ve kterém vždy ke každému adjektivu byl v seznamu také jeho opak, přičemž účastníci měli vždy zaškrtnout, které adjektivum je vystihuje a které nikoliv. Dle očekávání bylo zjištěno, že sebehodnocení, a tudíž i sebepojetí, HSE jedinců je více vnitřně konzistentní (Campbell, 1990).

Pokusíme se teď stručně shrnout závěry vyplývající z tohoto výzkumu. Bylo zjištěno, že lidé s nízkým sebevědomím neboli LSE participanti, mají nepřilíš jasné sebepojetí. Mají menší jistotu toho, kým nebo čím jsou. Jejich přesvědčení o sobě jsou zmatená, proměnlivá a rozporuplná. Tato variabilita a tvárnost reflektují nedostatek vnitřní koherence jejich já. Sebepojetí těchto jedinců je tedy nestabilní, neohraňené, jaksi málo definované a vnitřně poměrně nekonzistentní. Oproti tomu lidé s vysokým sebevědomím neboli HSE participanti, měli jasná a vnitřně konzistentní přesvědčení o sobě, která nebyla příliš proměnlivá v čase (Baumeister, 2010; Kernis, 2003).

1.5.2 Piers & Harris – Sebepojetí dětí

Výzkum Ellen Piersové a Dalea Harrise, týkající se měření sebepojetí dětí, si kladl celkem dva cíle. Jedním bylo vytvoření a standardizace obecné metody na měření sebepojetí,

která by mohla být použita u dětí v širokém věkovém pásmu. Druhým cílem bylo determinovat koreláty sebepojetí dětí (Piers & Harris, 1964).

Tvrzení, ze kterých se dotazník skládá, vycházejí z Jersildových kategorií (Jersild in Piers & Harris, 1964), které se týkají toho, co na sobě děti mají či nemají rádi. Položky byly formulované jako prostá deklarativní prohlášení s možnostmi odpovědi ano/ne. Původně se jednalo o 140ti položkovou škálu, později se počet tvrzení snížil na 80, která byla administrována 457 žákům 6. třídy. S pomocí faktorové analýzy bylo poté vyextrahováno 6 interpretovatelných faktorů, které se velmi podobně dělí dodnes: Chování (BEH), Intelektové a školní postavení (INT), Fyzický zjev a vlastnosti (PHY), Úzkost (ANX), Popularita (POP), Štěstí a spokojenost (HAP) (Obereignerů et al., 2015; Shavelson, Hubner & Stanton, 1976; Wylie, 1974).

Výsledný dotazník byl administrován čtyřem třídám ze 3. ročníku základní školy, čtyřem třídám 6. ročníku a čtyřem třídám 10. ročníku. Žáci 3. a 10. ročníku skórovali výše než žáci 6. třídy, avšak navzájem se jejich výsledky příliš nelišily. Nebyly prokázány žádné signifikantní obecné rozdíly mezi skóry chlapců a dívek. Jediné pozorovatelné odlišnosti mezi pohlavími byly nalezeny u faktoru Nepodléhání úzkosti, ukázalo se, že chlapci mají více tendence popírat úzkostné pocity, jako je například nervozita. Zároveň byly zjištěny pozitivní korelace sebepojetí s IQ a s úspěšností, avšak jen nízké (Piers & Harris, 1964; Wylie, 1974).

2 ROLE OTCE VE VÝCHOVĚ

V procesu utváření osobnosti hraje klíčovou roli styk s okolím, zejména s matkou a otcem a s tím se pojící výchova (Poněšický, 2004). Matka i otec jsou nenahraditelní a dítě je ke svému kompletnímu vývoji potřebuje oba. Představme si vývoj dítěte jako jeden celek. Stejně tak, jako potřebujeme dvě stejně velké části, abychom složili dohromady kompletní celek, potřebuje i dítě k optimálnímu vývoji obě tyto poloviny. Pokud je dítě z nějakého důvodu vychováváno jen jedním z rodičů, je to jako by ho polovina chyběla. Nelze tedy říci, že by byl jeden z rodičů důležitější než ten druhý. I když matka má nejdůležitější roli v životě dítěte v prenatálním období, později se důležitost rolí otce a matky vybalancuje (Cimprichová Gežová, 2015).

Je všeobecně známé, co zahrnuje tradiční role matky a vliv mateřského chování na vývoj dítěte byl během let prostudován ze všech možných úhlů. Co ale víme o neméně důležité postavě otce a jeho vlivu na vývoj dítěte? Otec bývá, i přes svou důležitou roli ve vývoji dítěte, poměrně často v literatuře i výzkumech opomíjen (Clarke-Stewart, 1978). V posledních desetiletích se však zájem o otcovskou roli a její studování výrazně zvýšil a my se teď právě na tuto roli a její specifika společně podíváme.

2.1 Role otce obecně

Otec je druhým nejdůležitějším vztažným bodem, je druhou identifikační osobou, s níž dítě naváže spojení hned po matce. Pokud se dítěti nepodaří z důvodu její uzavřenosti či z jakéhokoliv jiného důvodu najít emocionální přístup k matce, pokusí se najít náhradu v otci. Toto je také jeden z mnoha důvodů, proč je důležité, aby byl otec v rodině přítomen. Aby dítě mělo svou druhou vztažnou osobu v případě, že se mu nepodaří navázat dostatečný emocionální vztah s první identifikační osobou, s matkou. Přijetí a láska ze strany otce jsou pro zdravý psychický vývoj dítěte nezbytné (Poněšický, 2004; Ruppert, 2011).

Dle Rupperta (2011) by si otec měl s dítětem hrát, ukazovat mu svět ze své perspektivy, dávat mu jistotu opory v náročných situacích, zabraňovat matce v přílišném vměšování se do života dítěte a zároveň by měl mít ve společnosti určité uznání, aby si ho dítě mohlo vážit a nemuselo se za něj stydět.

Otcova přítomnost v rodině obecně evokuje pocit bezpečí a ochrany. On sám je vzorem síly, autority, disciplíny, dominantního chování a organizačních schopností. Mimo jiné umožňuje dětem získat nejen přístup k vlastní agresivitě ve smyslu sebeobraně a sebeobrany, což je o něco důležitější pro chlapce, ale také k sexualitě ve smyslu zkoumání. Celkově otec pomáhá dítěti v přechodu ze světa rodiny do venkovního světa, do společnosti. Děti, kterým se dostane dobré otcovské péče, v dospělosti vykazují větší jistotu při studiích, výběru kariéry a v neposlední řadě také v osobních záležitostech (Cimprichová Gežová, 2015; Corneau, 2012; Kohoutek, 2001).

Flouriová a Buchananová (2003) uskutečnily výzkum týkající se vztahu mezi mírou zapojení otce do života dítěte a pozdějším mentálním zdravím jedince, konkrétně v adolescenci a dospělosti. Nebylo prokázáno, že by brzké zapojení otce do života dítěte nějakým způsobem výrazně ovlivňovalo celkový stav mentálního zdraví. Na druhé straně byl však zjištěn signifikantní protektivní účinek proti psychologické maladjustaci.

2.2 Důležitost otce při separaci

První vztah, první splynutí dítěte probíhá s jeho matkou, která je první osobou, jež o dítě pečuje. Tato prvotní symbiotická vazba je společná chlapcům i dívkám. Vystoupení z této symbiózy je jednou ze základních podmínek úspěšné individuace (Poněšický, 2004). Tento proces oddělení matky a dítěte obecně nazýváme separace.

Právě v období separace přichází na řadu nezastupitelná role otce. Ten podle Corneaua (2012, 24) již „*pouhou svou přítomností provokuje oddělení; požaduje zpět svou ženu, a tím ukončuje rajskou symbiózu, ve které žije matka s dítětem.*“ Ukazuje dítěti, že není jediným objektem zájmu matky, že má kromě něj ráda i někoho jiného. Právě tímto se otec stává jakýmsi symbolem reality a řádu v rodině. Představuje však nejen toto, ale zároveň i nový pohled na svět, na svět mimo matku. Dítě prostřednictvím jeho zjišťuje, že existuje i něco jiného než mateřský domov. Zároveň mu dodává sílu a je mu vzorem pro individuaci. Všechny výše zmíněné otcovské úkoly v období separace a s nimi spojená identifikace s otcem jsou nezbytné pro zdravé vystoupení ze symbiózy s matkou a tudíž i prvním krokem k individuaci dítěte, k utváření osobnosti a vkročení do světa mimo mateřské bezpečí (Corneau, 2012; Poněšický, 2004).

Neméně důležitá je však jeho opora matce během separace. Kromě toho, že je oporou a vzorem svému dítěti, citlivě vyvádí ze symbiotického vztahu také svou ženu. Podporuje ji

a dodává jí sílu, aby se nestarala pouze o své dítě a stejně jako ono se ze symbiózy vymanila. Nemá ale jen pobízet separaci, ale zároveň pomáhat matce v její mateřské roli a úkoly s ní spojenými a v této roli ji také podporovat. Dítě by mělo vidět, že je matce stále někdo na blízku, že není sama. Když dítě toto vidí, matka se pak přestává stávat jediným objektem jeho lásky. Stává se jím pak i „ten někdo“, kdo je pořád v matčině blízkosti a matka ho má ráda – otec. Z tohoto důvodu je velmi důležité, aby byl otec v rodině přítomen od samého začátku (Corneau, 2012; Rufo, 2009).

2.3 Puberta a adolescence

Pubertu, potažmo i adolescenci, bychom mohli považovat za jakýsi přechod mezi dětstvím a dospělostí. Objevuje se zde ještě inklinace k tomu, zůstat v matčině bezpečném náručí a na druhé straně najít porozumění u otce. A zároveň dítě touží dostat od obou jakousi propustku, povolení rozletět se do světa, ovšem s možností kdykoliv se vrátit. Také je přítomno přání identifikovat se s oběma rodiči, toto platí pro dívky i pro chlapce. Poněšický (2004, 78) říká, že obecně zde tedy dochází zároveň k „*aktivaci tendencí mezi regresí a progresí a konfliktu obou přání*“. A právě v tomto ambivalentním období je role otce klíčová, ne-li ze všech období nejdůležitější (Cimprichová Gežová, 2015; Poněšický, 2004).

2.3.1 Otcovské úkoly v období puberty a adolescence

Otce je důležitý pro období puberty jako takové. Bylo prokázáno, že přítomnost otce ve výchově napomáhá optimálnímu nástupu a vývoji puberty. Mnozí výzkumníci v závěrech svých výzkumů, zaměřených na toto téma, uvádějí, že nepřítomnost otce v rodině má vliv na dřívější nástup puberty. Více patrné je toto u dívek bez otce, u kterých pozorujeme dřívější nástup menarché. K dřívějšímu nástupu dospívání však dochází i u chlapců, vliv otce je v tomto případě pozorovaný u dětí obou pohlaví (Belsky, Steinberg & Draper, 1991; Bogaert, 2005).

V období puberty a adolescence by měl otec být pro své dítě důvěryhodným partnerem, mělo by v něm nacházet přítele společně s rádcem. Nemálo výzkumů mluví o změně kvality vztahu otec-dítě v období puberty. Mezi otcem a dítětem v pubertě vzrůstá afektivní interakce, vztah začíná být více emočně nabitý, nezávisle na pohlaví. Děti se často v období puberty oddalují od matky a otec, jakožto důvěryhodný partner, ke kterému se mohou v nouzi uchýlit, je v tomto období velice důležitý. Více o kvalitě vztahu otec-dítě

v průběhu puberty si povíme v následující podkapitole Steinbergův výzkum vlivu puberty na rodinné vztahy (Paikoff & Brooks-Gunn, 1991; Steinberg, 1987).

Je důležité, aby se otec snažil podporovat sebepřijetí dítěte a pomáhal mu při přeměně z dítěte na dospělého, z chlapce na muže a z dívky na ženu. S tímto úzce souvisí tvrzení, že puberta je klíčovým obdobím pro utváření pohlavní identity, ačkoliv počátky jejího utváření pozorujeme již mnohem dříve. Otec neovlivňuje pohlavní identitu přímo, ale jeho přítomnost má spíše vliv na oboustranné učení rolí a také na vnímání výhod či nevýhod těchto sexuálních rolí. Rovněž sebeúcta dítěte je v tomto období velmi kolísavá, křehká a velmi záleží na vrstevnících a obecně okolí jedince, tudíž i na otci, ke kterému dítě právě začalo mít blízko. Mohli bychom tedy říci, že jak pro pohlavní identitu dítěte, tak pro rozvoj a upevnění jeho sebeúcty je otec v období puberty klíčovou postavou. (Bannon & Southern, 1980; Cimprichová Gežová, 2015; D'Andrade, 1973).

2.3.2 Steinbergův výzkum vlivu puberty na rodinné vztahy

Univerzitní profesor psychologie Laurence Steinberg provedl v 80. letech minulého století výzkum vlivu puberty na rodinné vztahy. Výzkumný vzorek tvořilo celkem 204 rodin, v nichž se věk prvorozeného dítěte pohyboval mezi 10-15 lety. Zabýval se třemi oblastmi rodinných vztahů: blízkostí (*closeness*), konflikty (*conflict*) a autonomií (*autonomy*) v závislosti na průběhu a stavu pubertálních změn (*pubertal status*) a časovém zařazení průběhu puberty (*puberty timing*) (Steinberg, 1987).

Steinberg ve svém výzkumu ukazuje, že mezi 10-15 lety nastává dramatická změna v pohledu dítěte na autonomii a nezávislost. Právě tato touha po autonomii silně zasahuje do vztahu dítě-rodíč. Pozorujeme zde vzrůstající konflikty a postupný růst vzdálenosti mezi dětmi a rodiči, postupné emocionální odcizení (Belsky, Steinberg & Draper, 1991; Dishion & McMahon, 1998).

Obecně bychom mohli na základě tohoto výzkumu říci, že větší vliv na výše zmíněné emocionální odcizení má *pubertal status* než *pubertal timing*. Toto postupně odcizení je pozorovatelné napříč všemi možnými proměnnými. Jeho prvky nalezneme jak ve výpovědích rodičů, tak ve výpovědích dětí, a to téměř bez rozdílu pohlaví (Steinberg, 1987).

Co je ale z výsledků výzkumu pro naši práci nejpřínosnější, je fakt, že vliv puberty na vzrůst konfliktů je pozorovaný častěji ve vztahu matka-dítě. Větší výskyt konfliktů s matkou pozorujeme u dívek, avšak i u chlapců jsou konflikty s matkou častější. Naopak

konflikty s otcem nebyly pozorované v každé domácnosti, vyskytovaly se jen zřídka (Belsky, Steinberg & Draper, 1991; Steinberg, 1987).

2.4 Specifika otcovské role ve výchově chlapců

Nejen dívkám, ale i chlapcům je první identifikační osobou matka. Aby se však ze syna stal „muž“, musí dojít k separaci, jak jsme již zmiňovali výše. Je třeba, aby přešel od prvotní identifikace s matkou k identifikaci s otcem. Syn, jakožto mladý jedinec mužského pohlaví, má k této separaci a individuaci poněkud snazší a připravenější cestu. To je dáno jednak tím, že si začne postupně uvědomovat svou chlapeckou odlišnost a jednak také reakcemi okolí. Zároveň je to ulehčeno i pohlavní odlišností od matky a pohlavní podobností s otcem (Corneau, 2012; Poněšický 2004).

Corneau (2012) mluví v souvislosti s individualizací o nutnosti vytvoření takzvaného trojúhelníku *otec-matka-syn*. Aby se muž mohl vyvíjet, je pro to nutná identifikace s oběma rodiči. Z dyadického vztahu matka-syn se tedy musí v průběhu separace stát trojúhelník zahrnující také postavu otce. V tomto trojúhelníku by mělo dojít k přenosu identifikace z matky na otce.

Dobson (2003) věří, že nejlepším způsobem, jak vštípit synovi charakter, je právě vystupování a chování otce. Ten pro malého chlapce totiž představuje model jeho samotného. Velice důležitý je proto i způsob, jakým otec jedná s matkou dítěte. Jak se k ní chová, zda ji podporuje. Jelikož chlapec otce pozorně sleduje a všímá si každého detailu jeho chování, otcův přístup k matce velice silně ovlivní to, jak se bude jeho syn v budoucnu chovat k ženám obecně, především však ke své partnerce (Cimprichová Gežová, 2015; Dobson, 2003).

Belsky (1984) na základě svým výzkumů říká, že pokud je otec vřelý, pečovatelský a zapojený do života a výchovy, syn se s ním spíše identifikuje a bude napodobovat jeho chování, bude se snažit být stejný jako otec. Pokud otec takový není, syn se s ním neidentifikuje a velmi často mají tito chlapci tendence se dokonce chovat opačně.

2.5 Specifika otcovské role ve výchově dívek

Otec je pro dceru prvním představitelem opačného pohlaví, se kterým se ve svém životě setká. Poskytuje jí jakési uvedení do světa mužů a co je důležité, formuje její očekávání vůči mužům. Často se setkáváme s tím, že to, co otec dceři předával, bude

v budoucnu od mužů očekávat. Podobně, jako je pro chlapce otec modelem jeho samotného, dívka je naopak modelem jejího budoucího manžela. Ze všeho výše uvedeného obecně plyne, že vztah s otcem do značné míry ovlivní dceřiny vztahy s muži v budoucnu (Cimprichová Gežová, 2015; Wright, 1998).

Tím, že otec své dceři ukazuje svět mužů, opačného pohlaví, jí zároveň vede k poznání její vlastní ženskosti. Potvrzení ženskosti a podpora při jejím rozvíjení patří mezi nejdůležitější otcovské úkoly vůbec. Otec by měl začít potvrzovat dívčino ženství už v období separace, kdy se dcera odklání od matky, jako od jakési věčné pronásledovatelky, která ji kontroluje, a přiklání se k otci, který je pro ni v tomto období symbolem svobody a nezávislosti. Ten by měl respektovat to, že se proměňuje v ženu, podle toho se k ní chovat a zároveň ji povzbuzovat v tom, aby se jako žena chovala i ona. Mohli bychom dokonce říci, že prostřednictvím otce dcera poznává rozdíly mezi maskulinní a feminní rolí. Matky totiž povětšinou v nízkém věku nepřizpůsobují své chování pohlaví dítěte, kdežto otec začne velmi brzy odlišovat své chování vůči dívce a vůči chlapci. Pro rozvoj dívčiny pohlavní identity je velice důležité, aby otec odpovídal na její prvotní pokusy o laškování bez sexuálního podtextu, chválil jí, kladně reagoval na její ženské půvaby. Dcera potřebuje od svého otce slyšet, že jí to sluší, že v jeho očích je, jakožto žena, krásná. Považuji však za nutné podotknout, že pro vývoj ženství je optimální nejen sebevědomý milující otec, ale rovněž sebevědomá matka. Jedině ta totiž může jít dceři příkladem, co se hrdosti na vlastní ženství týče (Biller & Weiss, 1970; Poněšický 2004; Wright, 1998).

S potvrzením ženství se zároveň pojí rozvoj sebevědomí a pocitu sebehodnoty. I v těchto oblastech je pro dceru otec klíčovou postavou. Tím, že otec je až druhým člověkem, s nímž dcera naváže spojení, je jí vnímán jako jakási jiná osoba, která jí zprostředkuje vědomí toho, že si ji cení někdo jiný kromě matky. Toto vědomí pozitivně ovlivní a posílí pocit vlastní sebehodnoty a tím, že se v děvčeti díky otci rozvine pozitivní animus, dojde zároveň k ovlivnění sebedůvěry a iniciativnosti (Corneau, 2000; Poněšický, 2004; Wright, 1998).

Naše tvrzení v předchozím odstavci potvrzují i mnohé výzkumy. Například Wenk, Hardesty, Morgan a Blair (1994) ve svém výzkumu týkajícího se zapojení rodičů zjistili, že prožívaná blízkost k otci má signifikantně pozitivní vliv na sebevědomí a životní spokojenost dcery. Zároveň bylo zjištěno i to, že společně strávený čas s otcem pozitivně ovlivňuje dceřino mentální zdraví v budoucnosti. K obdobným závěrům dospěli i Schefferová a Naus (1999) ve svém výzkumu vztahu přijetí ze strany otce a dceřiného

sebevědomí, strachu z intimity, sžití se se svým ženstvím a svou sexualitou. Byla nalezena pozitivní korelace mezi otcovým přijetím a sebevědomím jeho dcery. Naopak negativní korelace byla prokázána mezi otcovým přijetím a strachem z intimity.

3 ÚMRTÍ OTCE

„Když dítě, zvláště malé dítě, ztratí rodiče, připadá mu, jako by ztratilo celý svět. I pro dospělého člověka je těžké vzdát se osoby, která byla součástí jeho světa. Ale dítě, které přijde o maminku nebo o tatínka, má pocit, jako by zmizel celý jeho svět.“ (DiGiulio & Kranz, 1997, 17).

Úmrtí rodiče je událost, se kterou se drtivá většina z nás za svůj život musí vypořádat. Existuje však malá část populace, která si tímto traumatickým zážitkem projde dříve, než je běžné. Děti. Tato událost významně zasáhne do jejich vývoje, výchova v neúplné rodině má specifický vliv na utváření osobnosti. *„Ztráta milované osoby je totiž jedním z nejsilnějších bolestných prožitků, jaké člověk může zkusit“* (Bowlby, 2013, 16). Přesto mají někteří autoři tendenci podceňovat to, jak nesmírně tíživá a deptající ztráta úmrtí rodiče je a jak dlouho bolest z ní přetrvává (Bowlby, 2013; Kohoutek, 2001).

3.1 Vývoj konceptu smrti v průběhu věku

V raném dětství není smrt dětmi vnímána jako absolutní konec, jako něco definitivního. Mají pocit, že je to stav, který jde vrátit. Bývají však sklíčené a nejisté, protože vidí, že jejich okolí je taktéž sklíčené a smutné. Nechápu sice, co je smrt, ale chápou odloučení. Zemřelého člověka bude dítě postrádat, aniž by to dovedlo vyjádřit nebo pochopit. Na otázky týkající se smrti jim obvykle stačí stručná odpověď, jednoduché vysvětlení. Nutno však podotknout, že toto vysvětlení by mělo být co nejvíce pravdivé a zároveň by mělo odpovídat úrovni vývoje a potřebě názornosti dítěte. Představy o smrti mívají symbolickou podobu, jsou spojovány s postavou v černém či s konkrétní nemocí či zraněním. V tomto období se zároveň v souvislosti se smrtí objevují u dětí sebestředné představy spojené s magickým myšlením, což má za následek to, že si v případě úmrtí někoho blízkého mohou myslet, že toto úmrtí zaviniily ony samy (DiGiulio & Kranzová, 1997; Goldman, 2015; Rogge, 1999).

Mezi 4. a 5. rokem se děti začnou tématem smrti více zabývat. Začínají se zajímat o fakta a skutečnosti spojené s úmrtím blízkého, ale rovněž o téma smrti jako takové. Začínají ji vnímat jako něco definitivního a nezvratného. S tématem smrti v tomto období rovněž úzce souvisí téma sexuality. Děti se totiž začínají zajímat o dvě důležité otázky

zároveň: „Odkud přicházím?“ a „Kam jdu?“. Kolem 9.-11. roku se u dětí začnou objevovat počátky strachu ze smrti, což souvisí s celkovým zráním organismu a vývojem kognitivních schopností, jež umožní dítěti vnímat rozdíl mezi vzpomínkou a fantazií a zároveň pracovat s abstraktními pojmy (Goldman, 2015; Neužilová Michalčáková, 2007; Rogge, 1999).

V období puberty a adolescence si již mladí lidé plně uvědomují, že smrt je stav, který je trvalý a nezvratný. Mají v této fázi, stejně jako u většiny témat v tomto období, potřebu hledat odpovědi týkající se tématu smrti u svých vrstevníků. V tomto věku si začínají vytvářet vlastní systém duchovních hodnot a u vrstevníků v těchto tématech hledají oporu a porozumění. V tomto období jsou dospívající schopni rozumově pochopit smrt téměř stejně jako dospělí; tak, jak to mladší děti nedokážou. Neumějí ji však přijmout tak, jak to zvládnou někteří dospělí. „*Koneckonců, jak se může člověk smířit se smrtí, když cítí, že ještě ani pořádně nežil?*“ (DiGiulio & Kranzová, 1997, 44; Goldman, 2015).

3.2 Reakce dítěte na úmrtí

Spousta lidí má mylnou představu o tom, že malé děti nemohou truchlit; že neprožívají zármutek. Tak tomu však není. Mezi autory se najdou i tací, kteří počátky truchlení řadí do prvního půl roku či roku věku dítěte, kdy se truchlení odráží především od toho, že dítě je schopné vycítit truchlení svého okolí. Vnímá zármutek svých příbuzných a samo jej poté pociťuje. K autorům, kteří mluví o schopnosti truchlení ve velmi brzkém věku patří například Dytrych s Matějčkem (1994) či John Bowlby (2013).

Zpracování smutku a ztráty je velmi individuální a u každého jedince má specifický průběh. Specifickým průběhem rozumíme především to, že truchlení každého dítěte má různou délku a jeho projevy mají různý charakter a intenzitu. Nutno brát také v potaz, že děti truchlí rozdílně v různých fázích vývoje, reakce na úmrtí tedy úzce souvisí s věkem dítěte. Symptomy truchlení jsou velmi různorodé a nemáme tedy k dispozici žádné jednotné diagnostické měřítko. U různých autorů se však objevují všemožná dělení fází truchlení, které dle nich lze zobecnit na všechny děti. My si dvě z nich ve stručnosti představíme (Dytrych & Matějček, 1994; Goldman, 2015; Rogge, 1999).

Rogge (1999) ve své knize zabývající se dětskými strachy a úzkostmi rozděluje tři fáze zpracování smutku a smrti, které dle něj nemají pevně danou posloupnost, avšak stojí vedle sebe a dochází k jejich opakování a prolínání.

- **Odmítání, „nechci to“**

V této fázi dítě odmítá uvěřit, že milovaný člověk opravdu zemřel. U některých dětí dojde v této fázi k citovému zvratu; jsou najednou veselé, stále v pohybu, často přichází s novými nápady. U jiných dětí se objevují návaly hněvu, nařikání, někdy i fyzické zhroucení, a to v reakci na sebemenší podnět. U některých dětí se také setkáme s vyhýbáním se tématu smrti a mimo jiné také s poruchami učení či chronickými chorobami.

- **Idealizace zemřelého**

V této fázi má dítě tendence si zemřelého člověka idealizovat. Stává se pro něj důležité vše, co připomíná zemřelého nebo obecně smrt jako takovou. U mladších dětí se objevuje někdy dokonce touha po splnutí se zemřelým, chce nosit jeho oblečení, vykonávat jeho povolání. Tato fáze je nejrizikovější u dětí bez pevné identity, jelikož může významně ovlivnit vývoj jejich já.

- **Znevažování zemřelého**

Tato fáze se střídá s fází idealizace. Bolest a smutek se střídají s hněvem na zemřelého. Dítě pociťuje vztek na zemřelého za to, že ho opustil a nechal ho tu samotné. Toto znevažování je jakýmsi pokusem dítěte o rozloučení. Nesmíme zapomenout, že dítě potřebuje právě i toto období, kdy smutek odmítá. Být smutné je pro něj totiž velice bolestivé a stojí ho spoustu energie.

Dytrych a Matějček (1994) dělí truchlení do čtyřech fází, které většinou nastupují popořadě.

- **Ohromení či šok**, kdy si dítě uvědomí, že milovaná osoba už se nevrátí.
- **Protest**, který slouží jako obranná reakce, jako jakási snaha vrátit věci do dřívějších kolejí.
- **Beznaděj či zoufalství**, které přichází, když protest nefunguje a ztráta začne být vnímána skutečně jako definitivní.
- **Uklidňování, vyrovnávání či smíření**, jež je doprovázeno hledáním nových východisek.

Kromě těchto fází jmenují Dytrych s Matějčkem (1994, 2002) všemožné symptomy, se kterými se můžeme při truchlení dětí setkat. Jsou mezi nimi například uzavřenost do sebe, apatie, nechutenství, lpění na někom z dospělých, předvádivé nebo provokativní chování a různé neurotické obtíže. U některých dětí se můžeme setkat se silnými emocionálními

poruchami, které jsou však jen dočasné, mají krátké trvání a uzdravení pak bývá trvalé. U jiných dětí se naopak můžeme pozorovat slabší obtíže, za to však mohou trvat celé měsíce či roky.

Charkow (1998) mluví o tom, že můžeme napříč dětskou populací najít rozdíly v reakcích na úmrtí, a to nejen rozdíly týkající se věku či okolností úmrtí, ale i rozdíly týkající se osobnosti dítěte. Zdůrazňuje fakt, že dítě, které je schopné a zvyklé snadněji projevovat emoce, bude pravděpodobně procházet procesem truchlení poněkud zdravěji a rychleji. Oproti tomu dítě, které je obvyčejně více uzavřené, bude mít tendence uchovávat negativní pocity uvnitř a neventilovat je.

Ovšem i okolnosti úmrtí hrají v reakci dítěte velkou roli. Existují kvantitativní i kvalitativní rozdíly v truchlení lidí, kteří zažili náhlé úmrtí a těch, kteří prožili úmrtí jako důsledek dlouhodobé nemoci a byla tedy zde možná příprava. Jedinci, kteří prožili náhlé úmrtí, vykazují více vnitřního vzteku a pocitů viny a objevují se u nich také déle trvající fyzické následky. Příkladem nám také může být případová studie chlapce, který prožil během osmnácti měsíců pět úmrtí v rodině, přičemž mu zemřeli tři prarodiče, strýc a teta. Truchlení při prvních čtyřech úmrtí probíhalo u chlapce poněkud mírně, avšak u pátého úmrtí nastal obrat. Začal o tomto úmrtí více přemýšlet, často o něm měl potřebu mluvit, měl noční můry o tom, že všichni z rodiny zemřeli a začal také mít strach z toho, jak by to mohlo zasáhnout jeho a jeho rodiče. Bylo zjištěno, že hlavní proměnou byly skutečně okolnosti úmrtí. Zatímco první čtyři zemřeli byli buďto velmi staří či dlouhodobě nemocní, páté úmrtí bylo neočekávané, protože zemřelý byl v poměrně nízkém věku a zdravý (Kaufman & Kaufman, 2005; Sanders, 1983)

Na závěr této podkapitoly bychom rádi zmínili Franze Rupperta (2011) a jeho koncepci psychotraumatu. Koncepce psychotraumatu má tři části: traumatickou situaci, prožívání této situace a její následky. Ruppert tvrdí, že při prožití psychického traumatu dojde k přetržení souvislosti mezi prožívanou traumatickou situací a příslušnými psychickými reakcemi. Jinými slovy bychom mohli říci, že dojde k zatemnění vzpomínek a člověk má problém si zpětně spojit následky s danou situací. Rozděluje zároveň několik forem psychického traumatu, z nichž jednou je právě trauma z náhlé ztráty člověka, s nímž jsme byli hluboce emocionálně spjati.

3.3 Účast dítěte na pohřbu

Otázka toho, zda vzít dítě na pohřeb rodiče, je v dnešní době velmi diskutovaným tématem. Dříve byly pohřby považované za jakousi rodinnou slavnost a bylo samozřejmé, že se jí účastnily i děti. Truchlení po zemřelém členu rodiny mělo spíše vnější podobu a mimo jiné také určitý řád a čas. Dnes se však truchlení stává spíše intimní individuální záležitostí a projevy smutku a sympatií se tudíž redukovaly na minimum. S ohledem na psychickou křehkost dětí je někteří rodiče odmítají na pohřby brát s sebou. Snaží se nějakým způsobem dítě uchránit od setkání s realitou smrti. Přítomnost dítěte na pohřbu v případě, že mu zemřel rodič, by však měla být samozřejmostí, stejně jako návštěvy u hrobu či vystavené fotografie zemřelého v domácnosti. Účast na pohřbu, jakožto jakémsi společném rozloučení se zemřelým, dává dítěti pocit, že se svými blízkými skutečně může prožívat „dobré i zlé“. Když dítě nemá možnost vidět truchlení ostatních členů rodiny v plném rozsahu, je pro něj znatelně těžší tuto situaci zvládnout. (Dytrych & Matějček, 1994, 2002; Charkow, 1998).

Taktéž Kaufmannová-Huberová (1998) a DiGiulio a Kranzová (1997) shodně ve svých knihách vyjadřují názor, že pohřeb jako rituál je pro dítě velmi důležitý. A to i v případě, že dítěti zemřel domácí mazlíček či se jedná o úmrtí vzdáleného příbuzného. Pro dítě je to příležitost vyjádřit a zároveň zpracovat svůj smutek. V případě, že rodič či příbuzní nechtějí, aby se dítě účastnilo oficiálního pohřbu, měli by alespoň zprostředkovat dítěti malý soukromý obřad, aby mělo možnost se explicitní formou vyrovnat se ztrátou.

DiGiulio a Kranzová (1997) tvrdí, že děti, které se účastnily pohřbu, jsou přesvědčené, že jim to pomohlo lépe přijmout realitu smrti blízké osoby. A zároveň jim poskytla jakousi útěchu přítomnost dalších lidí, jež měli, stejně jako oni, zesnulého rádi.

Pozitivní vliv účasti na pohřbu také potvrzují mnohé výzkumy. Jedním z nich je výzkum prováděný Johnem Hollandem (2004) na Univerzitě v Yorku. Výzkumný soubor čítal téměř sto jedinců, kteří buď prožili ve školním věku úmrtí rodiče, či sami byli pozůstalým rodičem, přičemž 47 % jedinců se pohřbu zúčastnilo, zbylých 53 % nikoliv. Nikdo z účastníků výzkumu, jež byly přítomni na pohřbu rodiče, neudával žádné negativní zážitky. Dvě třetiny z nich dokonce hovořili o pohřbu jako o pozitivní události, která jim byla v různých směrech nápomocnou. Naopak tři čtvrtiny jedinců, kteří se pohřbu neúčastnili, udávali, že by ho rádi byli součástí. Ve většině případů jim to totiž bylo zakázáno, nebo jim vůbec nebylo sděleno, že se pohřeb koná. Více než třetina těchto jedinců měla pocity lítosti, zbytek však pociťoval hněv, bolest a frustraci plynoucí z pocitu vyloučení

z rodiny v období úmrtí. Z výzkumu mimo jiné také vyplynulo, že nejlepší variantou je informovat dítě o pohřbu a zeptat se ho, zda by se chtělo účastnit. Dítě by se nemělo k účasti nutit, neměla by se mu ani zakazovat, ale mělo by mít možnost se samo rozhodnout. S čímž souhlasí i Charkow (1998) a přidává některá doporučení týkající se pohřbu. Dospělí by měli dítěti vysvětlit, co pohřeb je, jak probíhá a poté mu dát na výběr, zda chce být zapojeno a pokud ano, tak do jaké míry. Je toho názoru, že je velmi dobré pokusit se dítě zapojit do některých záležitostí týkající se přípravy obřadu. Můžeme mu například poskytnout možnost pomoci nám s výběrem oblečení, ve kterém bude zesnulý pohřben či s výběrem písní, které budou při obřadu hrát. Těmito možnostmi zapojení poskytneme dítěti větší pocit kontroly nad touto náročnou situací, což je velmi důležité pro zvládnání žalu. Což můžeme pozorovat i v případové studii, jež prezentovali Kaufman & Kaufman (2005), kdy chlapec, který se pohřbu účastnil, tvrdil, že mu to pomohlo a dovolilo vyjádřit svůj žal a usnadnilo proces truchlení.

3.4 Porovnání úmrtí a rozvodu

Ztráta rodiče úmrtím je narozdíl od ztráty rodiče rozvodem ztráta, která je definitivní. Zemřelý zmizí fyzicky ze života dítěte už navždy, není zde ani malá šance, že se někdy vrátí. Oproti rozvodu přichází úmrtí povětšinou nečekaně, jako blesk z čistého nebe. I když dojde k úmrtí z důvodu dlouhodobé nemoci a proběhla v rodině nějakým způsobem příprava na to, že k úmrtí dojde, provází tuto ztrátu i tak odlišné pocity, než u rozvodu. Převažuje zde *„úzkostné napětí, strach, bolestné očekávání a nejrůznější jiné prožitky, jejichž podtextem je pozitivní, láskyplný vztah k postiženému či ohroženému členu rodiny“* (Dytrych & Matějček, 2002, 90).

McLanahan a Teitler (1998) zdůrazňují také fakt, že ztráta úmrtím je ztráta nedobrovolná. Dítě tudíž nemá pocit, že ho rodič opustil z vlastní iniciativy. Rovněž poukazují na to, že děti, které o rodiče přišly z důvodu úmrtí, nejsou vystavené porozvodovému konfliktu a taktéž, že vdovám je poskytována větší ekonomická podpora ze strany státu v podobě vdovského a sirotčího důchodu. Děti jsou dle nich úmrtím více zasažené emocionálně, ale z dlouhodobého hlediska, co se rodinných vztahů a finanční situace týče, jsou následky úmrtí rodiče menší než následky rozvodu.

3.5 Dopad úmrtí otce na další život dítěte

Jak jsme již zmiňovali v předchozí podkapitole, nepřítomnost jednoho z rodičů může mnohdy zapříčinit abnormální vývoj osobnosti dítěte a v některých případech způsobit také poruchy chování (Kohoutek, 2001). V jakých konkrétních oblastech se však nejvíce projeví ztráta otce?

Považujeme za důležité zde zmínit, že v případech, kdy dítě přijde o otce, se často setkáváme s tím, že si dítě nalezne částečnou náhradu. Odchod otce a jeho následnou nepřítomnost mu může kompenzovat jiný člen rodiny, dítě má tak tendence upnout se například na dědečka či strýce. Výjimkou zde však není ani trenér či učitel, zkrátka mužská postava v životě dítěte, ke které vzhlíží a může z ní tak udělat svůj přední mužský vzor, namísto otce, který již není přítomný. Nutno podotknout, že tyto tendence pozorujeme častěji u chlapců (Röhr, 2018; Wineburgh, 2000).

Velmi výrazně se setkáváme s psychickými následky úmrtí otce ve chvíli, kdy si matka najde nového partnera a pokouší se ho začlenit do života dítěte. V této situaci může matka narazit na nepochopení ze strany dítěte či přímý odpor k onomu novému partnerovi. Důvodem je již v předchozích kapitolách zmíněná idealizace zemřelého. Dítě si otce idealizuje a má na něj své vlastní vzpomínky, které bývají vesměs pouze pozitivní. V očích malého chlapce či dívky je otec postavou natolik ideální, že je pro ně nesnesitelné třeba jen pomyslet na setkání s někým žijícím. Často se pak proti nově přichozímu partnerovi bouří, odmítají v jeho přítomnosti mluvit, neposlouchají jeho příkazy, nepřijímají dárky apod. Nový partner, nevlastní otec, nemůže nikdy dítěti zcela nahradit otce biologického. Pokud však nebude na dítě tlačit a snažit se biologického otce nahradit, je možné si s ním utvořit velmi blízký, téměř rodičovský vztah (Dytrych & Matějček, 1994; 2002; McLanahan & Teitler, 1998).

Jednou z oblastí, kterých se nepřítomnost otce dotýká, je oblast kognitivních schopností. Děti pocházející z rodin, kde je otec nepřítomen, mají slabší výkony v kognitivních testech. Na základě výzkumů můžeme tvrdit, že tyto děti vykazují především nižší performační IQ, a to bez rozdílu pohlaví či společenské vrstvy, ze které pochází. Nutno však poznamenat, že nižší skóre v inteligenčních testech byly pozorovány i u dětí z rodin, kde otec je fyzicky přítomen, ale do výchovy není příliš zapojen a neposkytuje dítěti potřebnou oporu. U dětí z rodin, kde je otec nepřítomen, byly pozorovány také horší známky a vyšší absence ve škole. Tyto školní obtíže byly u dětí pozorovány nejen v akutní fázi

truchlení, nýbrž i s časovým odstupem více než jednoho roku. S tímto tématem také úzce souvisí téma vysoké školy. Zde se překvapivě setkáváme s poměrně pozitivními závěry z výzkumů. Bylo totiž zjištěno, že děti vyrůstající v domácnostech vedených ovdovělými matkami, dosahují povětšinou stejného vzdělání a stejných akademických úspěchů na vysoké škole, jako děti vyrůstající v domácnostech vedených oběma rodiči (Dytrych & Matějček, 2002; Lessing, Zagorin & Nelson, 1970; McLanahan & Teitler, 1998; Shinn, 1978).

Jak naznačují výzkumy, děti, které utrpěly brzkou ztrátu otce, vykazují znatelně více dysforických pocitů. Zpravidla bývají více úzkostné a depresivní, než děti, které nepotkala smrt rodiče. Zcela logicky se tyto pocity v určitém období po úmrtí pojí s akutní fází truchlení. Nejen v období truchlení je však u těchto dětí znatelná vyšší úzkost a deprese. Výzkumy ukazují, že i s větším časovým odstupem či dokonce v dospělosti, jedinci, kteří prožili brzké úmrtí rodiče sami sebe označují jako více zranitelné a náchylné k dalším ztrátám ve svém okolí a vykazují vyšší míru úzkostných a depresivních pocitů (Mireault & Bond, 1992; Tremblay & Israel, 1998).

3.5.1 Chybějící otec u chlapce

U chlapců otec není první identifikační osobou, zato je ale tou hlavní. Chybějící osoba otce má vliv na synovu maskulinitu. Chlapci z rodin, kde chybí otec, popisují sami sebe jako více feminní a často dělají rozhodnutí typická spíše pro opačné pohlaví. To podporují například i výzkumy prováděné na počátku druhé světové války, kdy chlapci v domácnostech, kde nebyl přítomen otec, vykazovali výrazně větší feminitu, a to jak v chování, tak v představách. V Norsku naopak synové námořníků, kteří byli více než dva roky pryč z domova, vykazovali přehnaně maskulinní chování. Žádné rozdíly v maskulinitě chlapců s otcem a bez otce nenalezli ve svém výzkumu ani Barclay a Cusumano (1967). Zmínili, že tato skutečnost by mohla být ovlivněna tím, že chlapci bez otce, mají větší „drive“ k tomu se chovat hypermaskulinně. Toto hypermaskulinní chování jim slouží jako kompenzace toho, že jim jejich hlavní model maskulinity chybí a cítí se více feminní, než jiní chlapci. Toto jedno z možných vysvětlení by mohlo objasňovat i výsledky z výše zmíněných výzkumů s chlapci v Norsku (Burton & Whiting, 1961; D'Andrade, 1973).

Chlapci, kteří vyrůstají bez otce, mohou mít nedostatek sebedůvěry. Mohou rovněž být nadměrně ostýchaví a v některých případech příliš závislí na matce. Mají sklony k potlačování hněvu a potřeby sebeprosazení. Bývají často nezodpovědní, chybí jim řád

a naráží na problémy s autoritami. Pokud nemají k dispozici dospělou postavu mužského pohlaví, která částečně otce jako identifikační osobu nahradí, skórují pak výše na škálách deprese, hypochondrie, hysterie a útočnost. Celkově bychom mohli říci, že trpí nedostatky v oblasti sociální, sexuální, morální a kognitivní (Corneau, 2012; Nelson & Valliant, 1993).

3.5.2 Chybějící otec u dívky

V předchozí kapitole, týkající se role otce ve výchově, jsme zmiňovali, jak je otec důležitý pro vývoj dívčina žensství, jeho podporu a potvrzení. Toto tvrzení také podporují mnohé výzkumy, ve kterých byly zjištěny rozdíly ve feminitě žen vyrůstajících s otcem a žen bez otce. Dívky z rodin, kde byl otec nepřítomný, vykazovaly ve výzkumech poněkud nižší feminitu a zároveň samy sebe jako méně feminní označovaly. Ve výzkumech, kde malé dívky měly popsat samy sebe, hrála přítomnost otce významnou roli. Pokud byl otec přítomen jak v životě dívky, tak v laboratoři při jejím vypovídání, měla jeho přítomnost velice silně feminizující efekt (Biller & Weiss, 1970; D'Andrade, 1973; Stevenson & Black, 1988).

Dívky, jež přišly o otce, mají sklon sebe podceňovat a muže naopak idealizovat. Nemají dostatek sebedůvěry a do vztahů vstupují plny očekávání, která často nejsou naplněna. Žádný muž totiž nemůže dostát ideálu, který si dívka vytvořila a který neustále hledá. Tento ideál muže, otce, bývá totiž zpravidla zkrátka příliš ideální na to, aby se mu některý z mužů mohl vyrovnat. Dívky se pak ocitají v zajetí nereálných představ a často naráží na zklamání v lásce. Dále ještě dodává, že dívky vyrůstající bez otce se později stávají buď *osamělými rebelantkami* nebo *zajatkyněmi potřeby líbit se*. Buď se brání flirtování či koketování, nedávají příliš na odiv svou ženskost nebo se naopak snaží co nejvíce přiblížit ideálu dokonalé ženy, *femme fatale* z časopisů a knih. Dívky, kterým chyběl otec, jen obtížně nalézají sebedůvěru a sebejistotu, pokud o ně muž nestojí. Jejich sebepojetí je z nepřiměřeně velké části závislé na mužích, respektive muži, o kterého má romantický zájem (Corneau, 2000; Dytrych & Matějček, 2002).

Mimo jiné bylo ve výzkumech zjištěno, že u dívek, které vyrůstaly bez otce, dochází dříve k prvnímu pohlavnímu styku a v budoucnu mívají v průměru více sexuálních partnerů, oproti dívkám z úplných rodin. S tím úzce souvisí také zjištění, že u těchto dívek dochází k brzkému těhotenství. Více než 27 % dívek bez otce se stává mladými maminkami, oproti tomu v rodinách s oběma rodiči dochází k brzkému otěhotnění pouze u 11 % dívek (Boothroyd & Perrett, 2008; McLanahan & Teitler, 1998).

3.5.3 Úmrtí, sebezpečení a sebeúcta

Co se sebezpečení dítěte týče, některé výzkumy potvrzují, že existuje pozitivní korelace mezi štěstím rodiče a sebezpečím dítěte. Čím šťastnější a spokojenější rodič je, tím vyšší bude sebezpečení jeho dítěte. Ovdovělá matka truchlí, prožívá smutek a úzkost. Mimo tyto pocity do jejího psychického zdraví zasahuje také ekonomická stránka úmrtí, a sice to, že úmrtí výrazně zasáhne finanční stránku rodiny. Matka se snaží chodit více do práce, aby finanční situaci napomohla a mohla dítěti dopřát vše, na co bylo do té doby zvyklé. V důsledku toho jí však nezůstává tolik času, který by mohla strávit s dítětem. Všechny výše zmíněné proměnné negativně ovlivňují psychiku matky a výrazně snižují její spokojenost či štěstí. Největší podíl na tomto snížení má samozřejmě traumatická událost úmrtí partnera, tyto další proměnné se k ní jen připojují. Můžeme tedy předpokládat, že všechny tyto proměnné, jakožto negativní vlivy na matčinu spokojenost, budou mít zároveň za následek snížení sebezpečení dítěte. Toto však můžeme pozorovat především v období čerstvě po úmrtí (Bowlby, 2013; McLanahan & Teitler, 1998; Raschke & Raschke, 1979).

O vlivu úmrtí rodiče na sebeúctu jak dítěte, tak později dospělého jedince, se však zmiňují i další autoři. Brown, Harris a Copeland (1977) zmiňují ve svém výzkumu, týkajícím se vztahu deprese a ztráty rodiče, negativní vliv úmrtí na sebeúctu. Děti, které utrpěly brzkou ztrátu rodiče vykazují poměrně velké deficity v sebeúctě, které se znovu a znovu reaktivizují při setkávání s dalšími ztrátami v životě. Naopak Fristad, Jedel, Weller a Weller (1993) se ve svém výzkumu zabývali celkovým psychickým zdravím dětí osm týdnů po úmrtí rodiče a došli ke zjištění, která odporují našemu předchozímu tvrzení. Porovnávali ve své studii děti po úmrtí rodiče, hospitalizované depresivní děti a zdravé děti z úplných rodin. Oproti hospitalizovaným dětem měly děti, které utrpěly ztrátu rodiče, méně problémů ve škole, byli více zapojeni v kolektivu vrstevníků a vykazovali také lepší sebezpečení. Celkově se v těchto třech kategoriích blížily ke zdravým dětem z úplných rodin, tedy těm, jež byly v rámci výzkumu považované za „normální“. Výzkumníci zde však kladou důraz na stabilitu a podporu rodiny po úmrtí, která hraje velkou roli v procesu truchlení. Důležitá je však nejen emocionální, nýbrž i finanční podpora ze strany rodiny, jak jsme již zmiňovali v předešlém odstavci. V opačném případě může úmrtí zasáhnout samotné základy dětské sebeúcty (Finkelstein, 1988). Rovněž upozorňují na fakt, že osm týdnů po úmrtí je relativně krátká doba a jeho následky se ve třech výše zmíněných oblastech mohou projevit delší dobu po úmrtí. S důležitostí rodinné podpory při zpracování smutku souhlasí i Röhr (2018), který zdůrazňuje právě onu podporu a správnou komunikaci, kdy dítěti pozůstalí nesmí stále

opakovat, jak velkou újmu utrpělo ztrátou rodiče, a naopak by měli povzbuzovat dítě v tom, aby si v sobě udrželo dobrý obraz zemřelého a mohlo se k němu v duchu obracet. Když toto bude splněno a proces zpracování smutku a ztráty proběhne zdravě a dospěje ke zdárnému konci, dětská sebeúcta z toho dle něj může vyjít téměř neporušena. Vliv úmrtí rodiče na sebepojetí dítěte je tedy opředený mnohými diskuzemi a je poněkud sporný.

VÝZKUMNÁ ČÁST

4 VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Náš výzkum se zaměřuje na vztah úmrtí otce a sebepojetí dítěte. Nyní si blíže objasníme výzkumný problém a formulujeme hypotézy pro nadcházející statistické zpracování dat.

4.1 Formulace výzkumného problému

Ztráta jednoho rodiče rozvodem je v dnešní společnosti natolik častým jevem, že ostatní ztráty zůstávají v literatuře i výzkumné činnosti poměrně opomíjené a z povědomí laické i odborné veřejnosti téměř mizí. Úmrtí rodiče je však vysoce traumatickou událostí, která významně zasáhne do vývoje dítěte a má specifický vliv na utváření osobnosti (Dytrych & Matějček, 1994; Kohoutek, 2001).

Nepřítomnost otce má dle výzkumů vliv mimo jiné na oblast kognitivní, ve které u dětí osiřelých ze strany otce nacházíme nedostatky. U těchto dětí pozorujeme slabší výkony v kognitivních testech či horší školní úspěšnost, nehledě na pohlaví jedince (Lessing, Zagorin & Nelson, 1970; Shinn, 1978). Děti, které prožily ztrátu otce úmrtím, rovněž vykazují více úzkostných či depresivních pocitů. Cítí se zranitelnější a prožívají všemožné dysforické pocity a to nehledě na to, zda jsou v akutní fázi truchlení či zda k úmrtí došlo již před nějakou dobou (Mireault & Bond, 1992; Tremblay & Israel, 1998). V neposlední řadě byl zjištěn signifikantní protektivní účinek přítomnosti otce proti psychologické maladjustaci. Otec je tím, kdo dítěti pomáhá v přechodu z uzavřeného světa rodiny do vnějšího světa, do společnosti (Corneau, 2012; Flouri & Buchanan, 2003).

Ačkoliv ke ztrátě rodiče, konkrétně otce, úmrtím nedochází zpravidla tak často, jedná se o ztrátu, která hluboce zasáhne jak do současného, tak do budoucího života dítěte. Děti, které ztratily otce, mohou mít nedostatek sebedůvěry, sebeúcty či pocitu sebehodnoty, a to bez rozdílu pohlaví. Pro rozvoj a upevnění všech těchto složek osobnosti je otec pro dítě klíčovou postavou. Děti bez otce tudíž v těchto oblastech budou vykazovat výrazné deficity. Ač existují výzkumy, které spojitost mezi úmrtím otce a sebepojetím neprokazují (Fristad, Jedel, Weller & Weller, 1993), z četných výzkumů můžeme však soudit, že ztráta otce může výše zmíněné oblasti, a tudíž sebepojetí dítěte, zasáhnout, negativně ovlivnit jeho vývoj (Brown, Harris & Copeland, 1977; Cimprichová Gežová, 2015; Nelson & Valliant, 1993;

Wright, 1998). Co se týče rozdílů v truchlení mezi pohlavími, dívky vykazují výrazně větší externalizaci pocitů. Truchlení je rozdílné tedy především v tom, že dívky svůj smutek, vztek a veškeré pocity související s úmrtím, dávají více najevo. Jejich truchlení je tak snadněji pozorovatelné jinými lidmi (Thompson et al. 1998). Z množství výše zmíněných výzkumů usuzujeme, že úmrtí otce bude mít vliv na vývoj a osobnost dítěte, především jeho sebepojetí. Toto téma je však dle našeho názoru v České republice jen velmi málo prozkoumané, troufáme si říci, že ve výzkumné oblasti mu není věnována téměř žádná pozornost. Cílem praktické části této bakalářské práce je tedy prokázat, zda existuje souvislost mezi úmrtím otce a sebepojetím dítěte či nikoli, a to za pomoci Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 a srovnání výsledků dvou skupin.

4.2 Formulace statistických hypotéz

Na základě poznatků, které jsme získali při psaní teoretické části, se již poměrně dobře orientujeme v problematice úmrtí rodiče a jeho vlivu na sebepojetí dítěte. Načerpanými znalostmi jsme podložili očekávané výstupy z výzkumu a formulovali tak několik výzkumných hypotéz.

H1: Experimentální skupina dosahuje nižšího celkového skóru (TOT) v Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 než kontrolní skupina.

H2: Experimentální skupina dosahuje nižšího skóru v subškále Intelektové a školní postavení (INT) v Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 než kontrolní skupina.

H3: Experimentální skupina dosahuje nižšího skóru v subškále Nepodléhání úzkosti (FRE) v Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 než kontrolní skupina.

H4: Experimentální skupina dosahuje nižšího skóru v subškále Štěstí a spokojenost (HAP) v Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 než kontrolní skupina.

H5: V experimentální skupině dosahují dívky nižšího celkového skóru (TOT) než chlapci.

5 TYP VÝZKUMU A POUŽITÉ METODY

Pro praktickou část naší práce jsme zvolili kvantitativní výzkumný design, který byl proveden formou dotazníkového šetření. Jako nástroj k tomuto šetření byl vybrán Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2, který je nejužívanějším nástrojem k měření sebepojetí ve výzkumech příbuzných našemu. Tento dotazník byl celkem administrován 63 respondentům. V našem výzkumu budeme hledat korelaci mezi úmrtím otce a sebepojetím dítěte a to za použití srovnání výsledků výše zmíněného dotazníku experimentální a kontrolní skupiny.

5.1 Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2

Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů je sebeposuzovací nástroj užívaný k získání kvantitativního hodnocení sebepojetí dítěte či adolescenta. Za jeho vytvořením na počátku 60. let stojí Ellen V. Piersová a Dale B. Harris. V naší práci jsme použili zrevidovanou verzi tohoto prvního vydání, za jejímž vytvořením stojí původní autoři společně s Davidem S. Herzbergem. Tato druhá verze vyšla v roce 2002 pod zjednodušeným názvem Škála sebepojetí dětí Piers-Harris 2, zkráceně PHSCSCS-2. O českou standardizaci této metody se zasloužili společně Krajská pedagogicko-psychologická poradna a ZDVPP Zlín a Katedra psychologie FF UP, především pak docent Radko Obereignerů (Obereignerů et al., 2015).

Tvrzení, ze kterých je dotazník složen, vycházejí z kategorií formulovaných Jersildem, které se původně týkaly toho, co na sobě děti mají či nemají rády. Celkově je dotazník tvořen 60 položkami, zaměřených na to, jak děti vnímají sami sebe, přičemž každá položka sytí jednu nebo více subškál. Respondent má dvě možnosti odpovědi, a to sice ano či ne. Česká standardizace, kterou jsme použili my, je určena pro děti a adolescenty ve věku 9-18 let. Administrována může tato metoda být i adolescentům do 21 let, není pro ně však primárně určena. Celková administrace trvá přibližně 10-15 minut, přičemž čím je respondent starší, tím bývá doba administrace kratší. Námi používaná verze PHSCSCS-2 zahrnuje stejné subškály jako první verze dotazníku. Jsou jimi Přízpůsobivost (BEH), Intelektové a školní postavení (INT), Fyzický zjev (PHY), Nepodléhání úzkosti (FRE), Popularita (POP) a Štěstí a spokojenost (HAP). Zmíněné subškály tvoří dohromady Celkový

skór (TOT), který je ukazatelem celkového sebepojetí jedince. Dále obsahuje rovněž dvě validizační škály. První škála má odhalit náhodný výběr odpovědí a nazýváme ji Index inkonzistentních odpovědí (INC). Druhou validizační škálou je Index předpojatosti (RES), který měří tendence dítěte bez ohledu na obsah položek odpovídat ano či ne. Je třeba zdůraznit, že odpovědi na jednotlivé položky dávají smysl pouze v kontextu celého dotazníku a jeho celkové interpretace, položky vytržené z kontextu by mohly být zavádějící. Jednotlivé položkové odpovědi nám objasňují emoce a chování, které přispívají k celkovému sebepojetí dítěte či adolescenta (Obereignerů et al., 2015; Piers & Harris, 1964).

Tab. 1: Subškály a ukázkové položky dotazníku PHCSCS-2

Subškála	Popis subškály a ukázka položek	α
Přizpůsobivost	Subškála pozoruje přiznání či popření objektivně problematického chování a to, zda se jedinec vnímá jako dobře vychovaný a schopný dodržovat pravidla a očekávání. <ul style="list-style-type: none"> - „Často se dostávám do konfliktu s druhými“ - „Často dělám, co se nemá“ 	0,77
Intelektové a školní postavení	Subškála odráží, jak děti a adolescenti vnímají své intelektové a školní schopnosti, a pokrývá taktéž jejich spokojenost se školou a ambice. <ul style="list-style-type: none"> - „Jsem chytrý/á“ - „Moji spolužáci si myslí, že mám dobré nápady“ 	0,74
Fyzický zjev a vlastnosti	Subškála měří, jak jedinec vnímá a hodnotí svůj vzhled a vlastnosti, např. vůdčí dovednosti či schopnost vyjadřovat své nápady. <ul style="list-style-type: none"> - „Vypadám dobře“ - „Jsem tělesně zdatný/á“ 	0,79
Nepodléhání úzkosti	Subškála odráží úzkost a dysforickou náladu. Položky zahrnují konkrétní emoce, jako jsou např. obavy, nervozita, stydlivost či smutek. <ul style="list-style-type: none"> - „Často se bojím“ - „Snadno se rozpláču“ 	0,82
Popularita	Subškála pozoruje sebehodnocení dětí a adolescentů v sociální oblasti. Položky pokrývají vnímanou popularitu, schopnost navazovat přátelství a pocit zahrnutí do aktivit. <ul style="list-style-type: none"> - „Mám hodně kamarádů“ - „Jsem jiný/á než ostatní“ 	0,77
Šťěstí a spokojenost	Subškála odráží pocit štěstí a spokojenosti se životem, rovněž může upozorňovat na možné psychické poruchy. <ul style="list-style-type: none"> - „Jsem šťastný člověk“ - „Dobře vycházím s ostatními“ 	0,80

Pozn.: Hodnoty koeficientu reliability Crobachova alfa jsou převzaty z příručky k dotazníku PHCSCS-2 z české verze dotazníku (Obereignerů et al., 2015).

6 SBĚR DAT A VÝZKUMNÝ SOUBOR

Před započítím samotného výzkumu byla formulována kritéria. Výzkumný soubor byl omezen věkovou kategorií 9-12 let a byl tvořen experimentální a kontrolní skupinou. Účastníci výzkumu, jež byli zahrnuti do experimentální skupiny, museli splňovat jednak výše zmíněné věkové kritérium a rovněž tyto děti musely být osiřelé ze strany otce. Z důvodu předpokládaného nedostatku respondentů nebyl brán zřetel na dobu uběhlou od úmrtí. Oproti tomu účastníci z kontrolní skupiny museli pocházet z úplných rodin, do výzkumu nebyly zahrnuty děti, jejichž rodiče jsou rozvedení či žijí odděleně.

6.1 Sběr dat

S žádostí o pomoc při sběru dat do experimentální skupiny, jsme se nejprve obrátili na ředitele základních škol v Chomutově a školní psychology v Olomouci. Všichni byli sice ochotní pomoci, ale většinu škol nenavštěvovaly žádné děti, kterým zemřel otec. Touto cestou tak bylo osloveno pouze jedno dítě, byl mu prostřednictvím třídní učitelky předán dotazník i informovaný souhlas, zpět jsme však dotazník nedostali.

Jako další jsme oslovili několik organizací, jež se nějakým způsobem věnují dětem či rodinám, kde došlo k úmrtí člena rodiny. K jejich oslovení došlo prostřednictvím e-mailu, kde byla stručně popsána tato práce, především její výzkumná část. Některé organizace na e-mail nezareagovaly vůbec, některé spolupráci odmítly buď z důvodu toho, že takové děti v péči nemají nebo kvůli ochraně svých klientů. S některými z nich jsme dlouze jednali, byli přeposíláni na další a další zaměstnance, avšak nakonec byla spolupráce odmítnuta nebo byla pouze bez vysvětlení přerušena komunikace. Jedinou organizací, jež nám vyšla vstříc, byl Nadační fond Vrba, kde projevíli o náš výzkum zájem. Paní ředitelka byla velmi vstřícná, návratnost dotazníků však byla velice nízká. I přesto se nám podařilo prostřednictvím Nadačního fondu Vrba sehnat čtyři respondenty. Důvodů takto extrémně nízké návratnosti mohlo být více. Mohla souviset s časovým vytížením rodičů či prostým zapomenutím. Jeden z hlavních důvodů však dle našeho názoru může být fakt, že se jedná o velmi citlivé téma a rodiče mají strach, aby účast na výzkumu nějak neohrozila psychické zdraví jejich dítěte, jak nám bylo v některých případech přímo řečeno. Tohoto jsme si tedy byli vědomi a vždy se snažili co nejcitlivěji vysvětlit rodičům, že se jedná o vyplnění dotazníku týkajícího se

sebepečetí, nikoliv přímo úmrtí. Po této informaci většina rodičů byla ochotna své dítě do výzkumu zapojit. Předání dotazníku jsme ve většině případů nechali právě na rodičích, z důvodu velmi citlivého tématu. Děti tak většinou nepřišly do kontaktu s výzkumníkem, jakožto cizí osobou, ale vyplňovaly dotazník doma, ve společnosti někoho blízkého.

Zbytek účastníků byl sháněn především metodou sněžové koule, kdy jsme se obraceli na známé a příbuzné. Rovněž byla umístěna prosba o účast na výzkumu na sociální síť, jednalo se tudíž o metodu samovýběru, kdy se nám ozývali přímo účastníci či jejich rodinní příslušníci a bylo domluveno následné předání dotazníku.

Kontrolní skupina byla rovněž naplněna pomocí metody sněžové koule s velkou pomocí příbuzných a metody samovýběru, opět prostřednictvím sociálních sítí. Z většiny se jedná o respondenty z Ústeckého a Olomouckého kraje.

Účastníkům výzkumu či jejich rodičům byl předán Dotazník sebepečetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 v papírové podobě. A jelikož všichni naši respondenti byli nezletilí, součástí výzkumu byl i informovaný souhlas rodiče či opatrovníka s účastí dítěte ve výzkumu.

Jediné, co se nám nepodařilo zajistit, byly stejné podmínky pro vyplnění dotazníku. Právě z toho důvodu, že instrukce byly ve většině případů předávány rodiči kvůli citlivosti tématu celého výzkumu. Je tedy možné, že rodiče či příbuzní podávali instrukce rozdílně a zároveň každé dítě vyplňovalo dotazník v jiném prostředí, v jinou denní dobu a ve společnosti jiných lidí či zcela o samotě. Z důvodu omezujících kritérií experimentální skupiny a malého počtu takovýchto dětí nebyla možná skupinová administrace, tudíž zajištění stejných podmínek.

Výsledky dotazníků všech respondentů byly přepsány a uspořádány v programu Microsoft Excel pro Office 365 a následná práce s daty byla prováděna v programu Statistica 13.

6.2 Výzkumný soubor

Výzkumný soubor byl tvořen 63 dětmi ve věku 9-12 let. Průměrný věk souboru byl 11,13 se směrodatnou odchylkou 0,91. Účastníci byli na začátku dotazníku tázáni pouze na věk a pohlaví. Základní údaje týkající se věku chlapců, dívek i celého souboru, jsou zobrazeny níže v Tabulce 2.

Tab. 2: Deskriptivní charakteristiky souboru ($n=63$) chlapců a dívek z hlediska věku

skupina	počet	M	SD	minimum	maximum
dívky	46	11,18	0,82	9	12
chlapci	17	11,11	1,13	9	12
celý soubor	63	11,13	0,91	9	12

Jak můžeme vidět v Tabulce 2, znatelně větší část souboru tvoří dívky. Přestože jsme se snažili o dosažení co nejvíce vyrovnaného souboru z hlediska pohlaví, nepodařilo se nám rovnoměrné rozdělení pohlaví zajistit. Nemůžeme s jistotou říci, zda to souvisí s ochotou účastnit se výzkumu. Oslovení chlapci byli ochotní a vždy souhlasili se spoluprací. Na výzvu na sociálních sítích však reagovaly pouze dívky či rodiče dívek.

6.2.1 Experimentální skupina

Experimentální skupina je složena z dětí, které osířely se strany otce, nikoli však i ze strany matky. Celkem 4 respondenti byli získáni s pomocí nadačního fondu Vrba, zbylých 27 bylo získáno převážně metodou sněhové koule v okrese Chomutov, Olomouckém a Jihomoravském kraji a metodou samovýběru, kdy byla umístěna prosba na sociální síť a účastníci či jejich rodiče nás kontaktovali prostřednictvím dané sociální sítě či e-mailem. Deskriptivní charakteristiky experimentální skupiny z hlediska věku jsou k nahlédnutí v Tabulce 3.

Tab. 3: Deskriptivní charakteristiky souboru ($n=31$) chlapců a dívek v experimentální skupině z hlediska věku

skupina	počet	M	SD	minimum	maximum
dívky	23	11	0,85	9	12
chlapci	8	11	1,31	9	12
celý soubor	31	11	0,97	9	12

6.2.2 Kontrolní skupina

Součástí kontrolní skupiny jsou děti žijící v úplných rodinách. Z výzkumu byli proto vyloučeni dva účastníci, jejichž rodiče jsou rozvedení. Respondenti byli taktéž sháněni metodou sněhové koule a metodou samovýběru a to opět především v okrese Chomutov, Litoměřice a v Olomouckém kraji. Níže, v Tabulce 4, jsou uvedeny deskriptivní charakteristiky kontrolní skupiny z hlediska věku.

Tab. 4: Deskriptivní charakteristiky souboru ($n=32$) chlapců a dívek v kontrolní skupině z hlediska věku

skupina	počet	M	SD	minimum	maximum
dívky	23	11,22	0,80	10	12
chlapci	9	11,33	1,00	9	12
celý soubor	32	11,25	0,84	9	12

Jak jsme již výše zmiňovali, zastoupení pohlaví uvnitř skupin není rovnoměrné. Podařilo se nám však dosáhnout téměř totožného zastoupení chlapců a dívek v obou skupinách. V experimentální i kontrolní skupině je stejný počet dívek, v kontrolní skupině je pouze o jednoho chlapce víc.

6.3 Etické hledisko a ochrana soukromí

Účast na výzkumu byla dobrovolná a účastníci, respektive jejich zákonní zástupci, dostali k vyplnění informovaný souhlas s účastí na výzkumu, který zahrnoval stručný popis výzkumu, jeho účelu, kontaktní údaje výzkumníka a samotný souhlas. Všichni zákonní zástupci účastníků informovaný souhlas vyplnili, ústní informovaný souhlas nám ve většině případů buď přímo či skrz rodiče daly i samotné děti.

Dotazník byl anonymní, vzhledem k nutnosti vyplnění informovaného souhlasu však nemohla být zajištěna stoprocentní anonymita. Účastníkům i jejich rodičům či opatrovníkům však byla slíbena ochrana osobních údajů a byli ujištěni, že jejich data budou použita jen a pouze pro účely výzkumu jakožto součásti naší bakalářské práce.

Jak již bylo výše zmíněno, jsme si vědomi citlivosti námi zvoleného tématu. Z tohoto důvodu bylo preferováno předání dotazníku dítěti rodičem či jinou osobou jemu blízkou. Snažili jsme se zajistit, aby dotazník děti vyplňovaly v bezpečném a jim známém prostředí a předán jim byl prostřednictvím někoho, koho dobře znají. Uznali jsme za nevhodné, aby dětem předával dotazník výzkumník jakožto někdo, kdo je pro ně cizí.

Ve výzkumu nedocházelo ke klamání. Účastníci i jejich zákonní zástupci byli informováni o účelu výzkumu a taktéž o tom, že dotazník slouží k měření sebepojetí. Účastníci nedostali žádnou hmotnou ani finanční odměnu.

7 PRÁCE S DATY A JEJÍ VÝSLEDKY

Všechna data byla přepsána do programu Microsoft Excel, v němž byl poté pomocí funkce SUMA vypočítán celkový skór (TOT) pro každého respondenta. Stejným způsobem byly vypočítány i hrubé skóry respondentů v jednotlivých subškálách (BEH, INT, PHY, FRE, POP, HAP). Před započítáním výpočtů v programu Statistica 13 jsme všechny hrubé skóry za pomoci testové příručky k PHSCS-2 (Obereignerů et al., 2015) převedli na t-skóry a na nich jsme následně prováděli veškeré výpočty.

V programu Statistica 13 jsme se nejprve rozhodli ověřit, zda naše data mají normální rozdělení a to jednak prostřednictvím histogramu a jednak použitím Shapiro-Wilkova testu. Z histogramu i p-hodnoty, jež vyšla v Shapiro-Wilkově testu, bylo zřejmé, že rozdělení našich dat se normálnímu rozdělení nepodobá. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli pro naše výpočty použít neparametrický test, a to konkrétně Mann-Whitneyův U-test. Všechny námi stanovené hypotézy jsme testovali za pomoci právě výše zmíněného statistického testu a to s pětiprocentní hladinou významnosti.

7.1 Výpočet reliability výzkumného nástroje

Abychom si ověřili, zda náš test měřil správně a zároveň s jakou přesností měřil, rozhodli jsme se vypočítat jeho reliabilitu. Na všech našich datech jsme provedli výpočet reliability vnitřní konzistence a zjistili tak hodnotu ukazatele reliability zvaného Cronbachova alfa. V příručce k Dotazníku PHSCS-2 je reliabilita dotazníku vyčíslena na 0,84, což je velmi uspokojivá hodnota. Při výpočtech s námi získanými měřeními dosáhla Cronbachova alfa hodnoty 0,9, což je více než uspokojivá reliabilita a předpokládáme tedy, že náš test měřil správně.

7.2 Výsledky ověření platnosti statistických hypotéz

Na počátku praktické části naší práce jsme formulovali pět statistických hypotéz. Nyní si je připomeneme a představíme si výsledky jejich testování. Námi získaná data nedosahovala normálního rozdělení, rozhodli jsme se tedy pro užití neparametrického Mann-Whitneyova U-testu.

Čtyři z pěti námi formulovaných hypotéz jsou orientované na rozdíl mezi experimentální a kontrolní skupinou a předpokládají vždy nižší skóre experimentální skupiny. Poslední hypotéza je zaměřená na rozdíl mezi pohlavími, přičemž předpokládá, že nižšího skóre budou dosahovat dívky.

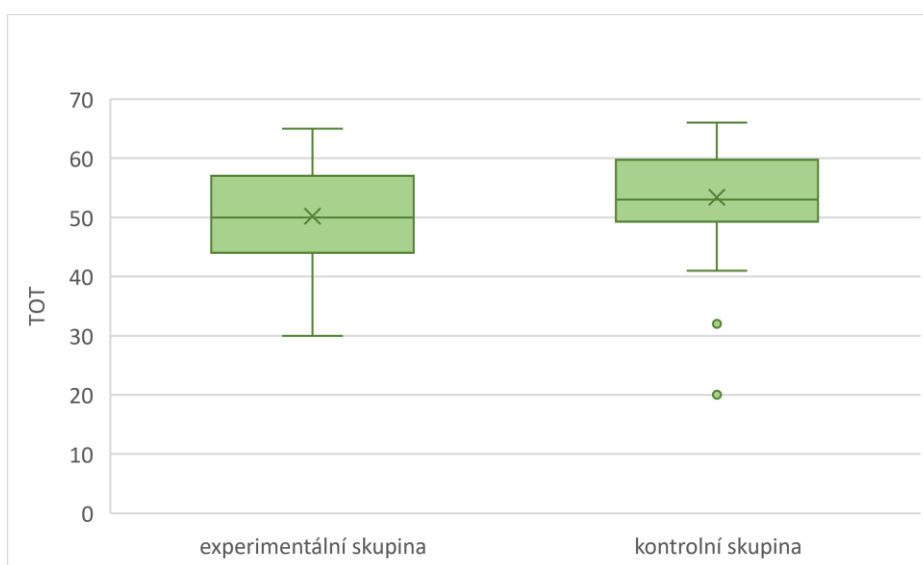
H1: Experimentální skupina dosahuje nižšího celkového skóre (TOT) v Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 než kontrolní skupina.

Tuto hypotézu považujeme za ústřední hypotézu celé naší práce. Její testování proběhlo prostřednictvím Mann-Whitneyova U-testu, kdy t-skóre celkového hrubého skóre TOT byl závislou proměnnou a skupina, do které byli účastníci zařazeni (experimentální či kontrolní) byla proměnnou grupovací. Mezi skupinami byl nalezen statisticky významný rozdíl, výsledky Mann-Whitneyova U-testu jsou přehledně zobrazeny v Tabulce 5, která zahrnuje hodnotu testové statistiky U, p-hodnotu a míru účinku AUC. Dle našich predikcí dosahuje nižšího skóre experimentální skupina. **Alternativní hypotézu H1 jsme ověřili a přijímáme ji, nulovou hypotézu zamítáme.**

Tab. 5: Výsledky testování hypotézy o rozdílu TOT mezi experimentální (n=31) a kontrolní (n=32) skupinou

U	p-hodnota	AUC
364	0,04	1,00

Graf 1: Výsledky t-skóre celkového skóre TOT experimentální (n=31) a kontrolní (n=32) skupiny (n celkem=63)

H2: Experimentální skupina dosahuje nižšího skóru v subškále Intelektové a školní postavení (INT) v Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 než kontrolní skupina.

Mann-Whitneyův U-test neprokázal statisticky významný rozdíl mezi t-skóry obou skupin v subškále Intelektové a školní postavení (INT). **Alternativní hypotézu H2 tedy nemůžeme přijmout, nulovou hypotézu nezamítáme.**

Tab. 6: Výsledky testování hypotézy o rozdílu skóru experimentální (n=31) a kontrolní (n=32) skupiny v subškále Intelektové a školní postavení (INT)

U	p-hodnota	AUC
442	0,23	0,99

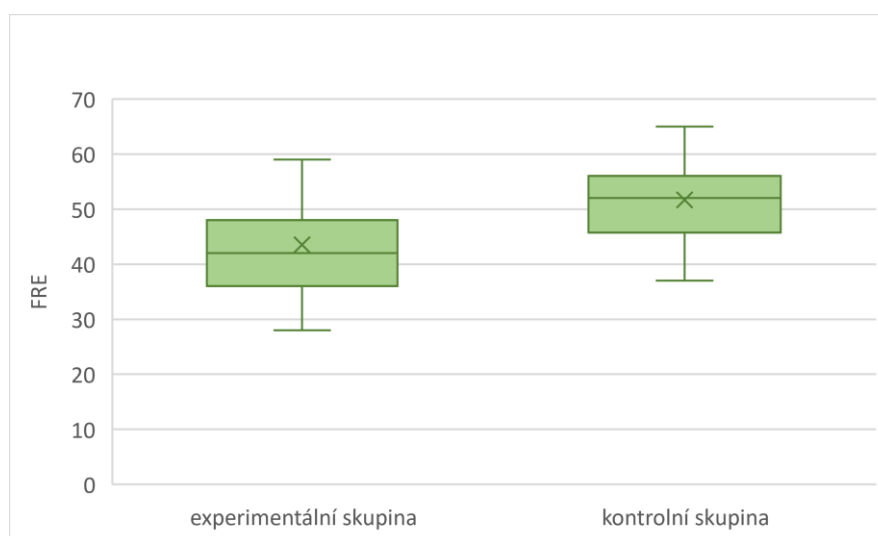
H3: Experimentální skupina dosahuje nižšího skóru v subškále Nepodléhání úzkosti (FRE) v Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 než kontrolní skupina.

V subškále Nepodléhání úzkosti (FRE) byl mezi skupinami nalezen signifikantní rozdíl. Bylo zjištěno, že nižšího skóru dosahuje dle našich předpokladů experimentální skupina. **Alternativní hypotézu H3 jsme ověřili a přijímáme ji, nulovou hypotézu zamítáme.**

Tab. 7: Výsledky testování hypotézy o rozdílu skóru experimentální (n=31) a kontrolní (n=32) skupiny v subškále Nepodléhání úzkosti (FRE)

U	p-hodnota	AUC
243,5	0,00	0,98

Graf 2: Výsledky t-skórů experimentální (n=31) a kontrolní skupiny (n=32) v subškále Nepodléhání úzkosti (FRE)

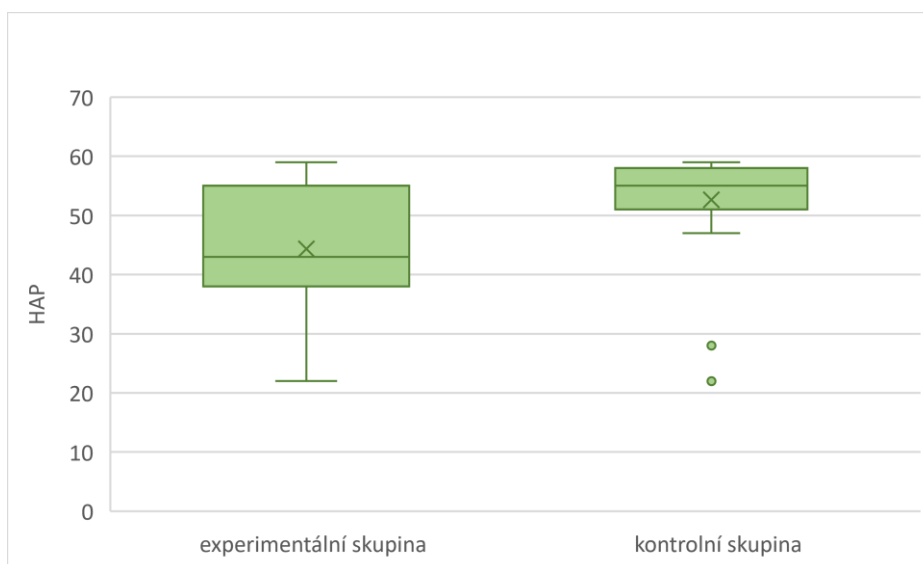
H4: Experimentální skupina dosahuje nižšího skóru v subškále Štěstí a spokojenost (HAP) v Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 než kontrolní skupina.

Prostřednictvím Mann-Whitneyova U-testu bylo zjištěno, že experimentální skupina dosahuje nižšího skóru v subškále Štěstí a spokojenost (HAP). **Alternativní hypotézu H4 jsme ověřili a přijímáme ji, nulovou hypotézu zamítáme.**

Tab. 8: Výsledky testování hypotézy o rozdílu skóru experimentální (n=31) a kontrolní (N=32) skupiny v subškále Štěstí a spokojenost (HAP)

U	p-hodnota	AUC
243,5	0,00	1,00

Graf 3: Výsledky t-skórů experimentální (n=31) a kontrolní (n=32) skupiny v subškále Štěstí a spokojenost (HAP)

H5: V experimentální skupině dosahují dívky nižšího celkového skóru (TOT) než chlapci.

Mann-Whitneyův U-test neprokázal signifikantní rozdíl v celkovém skóru mezi pohlavími. **Alternativní hypotézu H5 nemůžeme přijmout, nulovou hypotézu nezamítáme.**

Tab. 9: Výsledky testování hypotézy o rozdílu skóru TOT dle pohlaví (dívky n=23; chlapci n=8)

U	p-hodnota	AUC
57	0,06	0,99

8 DISKUZE

V teoretické části naší práce jsme objasnili problematiku sebepojetí, role otce ve výchově dítěte a vliv jeho úmrtí na další život dítěte, potažmo na jeho sebepojetí. Ve výzkumné části jsme si poté v závislosti na poznatcích získaných z teorie formulovali několik statistických hypotéz, které jsme otestovali a stručně odprezentovali výsledky tohoto testování. Výzkum byl prováděn celkem na 63 dětech, z čehož 31 dětí, které přišly o otce, čítala experimentální skupina a 32 zbylých 32 dětí pocházející z úplných rodin tak bylo zahrnuto do kontrolní skupiny.

V této části práce si představíme zjištění, ke kterým jsme došli prostřednictvím testování statistických hypotéz a pokusíme se o jejich kritické zhodnocení. Pokusíme se naše výsledky porovnat s dosavadními výzkumy, v závěrečné části pak reflektovat slabá místa našeho výzkumu a formulovat doporučení pro příští výzkumy v podobné oblasti.

Jak jsme již zmínili při formulaci výzkumného problému, úmrtí otce je traumatickou událostí, která významně zasáhne do vývoje osobnosti dítěte. Neodmyslitelnou součástí vývoje osobnosti je rovněž vývoj já a k němu přidruženému sebepojetí. Pokud tento vývoj naruší závažná událost, jako je úmrtí rodiče, hrozí, že dojde rovněž k narušení celkového sebepojetí dítěte. U některých autorů (Smékal, 2004; Říčan, 1973) se dokonce setkáme s tvrzením, že sebepojetí tvoří samotné jádro osobnosti. Zahrnuje v sobě složky osobnosti jako je sebedůvěra, sebehodnocení, pocit vlastní jedinečnosti, sebeúcta a podobně (Nykl, 2012; Smékal, 2004; Říčan, 1973). Narušení téměř všech těchto složek je zmíněno v množství výzkumů, které se zabývaly právě vlivem úmrtí rodiče na sebepojetí či na některou z jeho složek.

Ústřední hypotéza našeho výzkumu H1 byla zaměřená na celkový skór sebepojetí (TOT) a predikovala, že děti z experimentální skupiny budou dosahovat nižšího celkového skóru než kontrolní skupina. Při formulování této hypotézy jsme se opírali o poznatky právě z výše zmíněných výzkumů a zároveň teoretické literatury, jež se shodují v tom, že úmrtí otce má negativní vliv na sebeúctu, sebedůvěru, sebejistotu a jim podobné složky osobnosti, které jsou se sebepojetím úzce spojeny či jsou přímo jeho součástí (Corneau, 2000, 2012; Cimprichová Gežová, 2015; Brown, Harris & Copeland, 1977; Finkelstein, 1988). Při testování této hypotézy byl nalezen statisticky významný rozdíl mezi experimentální

a kontrolní skupinou. Děti z experimentální skupiny dosahovaly nižšího celkového skóru sebepojetí (TOT), než děti z kontrolní skupiny. Existují však i výzkumy, které jsou s naším zjištěním v rozporu. Mezi ně patří například výzkum provedený v roce 1993 Fristadem, Jedelem, Wellerem a Wellerem, kteří hledali rozdíly v sebepojetí hospitalizovaných dětí, zdravých dětí z úplných rodin a dětí, jež utrpěly ztrátu otce. Vliv úmrtí otce na sebepojetí dítěte v tomto případě nebyl prokázán, osiřelé děti se svými výsledky přibližovaly skupině zdravých dětí z úplných rodin.

Rádi bychom na tomto místě ještě připomněli faktory, které mají vliv na to, jaký dopad bude mít úmrtí rodiče na dítě. Jedním z nich může být například způsob, jakým prožívá úmrtí rodič. Zda je truchlení rodiče viditelné, zda dítěti věnuje či nevěnuje pozornost, zda prožívá nadměrně velkou úzkost či stres nebo zda se potýká po úmrtí s finančními problémy. Jak jsme totiž zmínili v teoretické části, spokojenost rodiče má přímý vliv na sebepojetí dítěte (McLanahan & Teitler, 1998; Raschke & Raschke, 1979). Dalším významným faktorem, jež ovlivňuje to, do jaké míry a jakým způsobem úmrtí dítě ovlivní, je podpora ze strany širší rodiny. Důležitá je jak emocionální podpora matky i dítěte ze strany ostatních členů rodiny, tak případná finanční výpomoc, zajištění hlídání dítěte a podobně. Pokud je po úmrtí přítomna značná rodinná podpora, sebepojetí dítěte má šanci zůstat neporušeno (Fristad, Jedel, Weller & Weller, 1993; Mireault & Bond, 1992; Röhr, 2018). V neposlední řadě hraje roli také osobnostní nastavení dítěte, zda je otevřené či uzavřenější, jak vysoce je dítě resilientní či zda je zvyklé projevovat emoce (Charkow, 1998). Dalším neméně důležitou proměnnou jsou okolnosti úmrtí. Byly pozorovány rozdíly v truchlení dětí v reakci na nečekané úmrtí a v reakci na dlouho očekávané úmrtí v následku dlouhodobé nemoci (Kaufman & Kaufman, 2005; Sanders, 1983). V našem výzkumu bohužel nebylo možné ošetřit to, aby všichni účastníci pocházeli z rodin, kde byla poskytnuta stejná míra rodinné podpory a kde každý z ovdovělých rodičů prožíval ztrátu partnera stejně, věnoval stejné množství času dítěti či byl například v totožné finanční situaci. Nezahrnuli jsme rovněž osobnostní faktor dítěte či okolnosti úmrtí.

Druhá hypotéza H2 byla orientována na rozdíl skóre experimentální a kontrolní skupiny v subškále Intelektové a školní postavení (INT). Ačkoli řada výzkumů naznačuje, že děti, které prožily úmrtí rodiče, dosahují horších školních výsledků, pozorujeme u nich častější absence ve škole a rovněž dosahují nižších výsledků v kognitivních testech (Lessing, Zagorin & Nelson, 1970; Shinn, 1978), v našem výzkumu nebyl nalezen signifikantní rozdíl mezi experimentální a kontrolní skupinou. Nutno zmínit, že vyjma výzkumů přinášejících

poznatky týkající se intelektového a školního deficitu osiřelých dětí, existují také výzkumy, jež jsou s výše zmíněnými tvrzeními částečně v rozporu. McLanahan a Teitler (1998) například uvádějí, že osiřelé děti zpravidla dosahují stejných školních výsledků a stejného vzdělání jako děti vychovávané oběma rodiči, což mluví ve prospěch našeho zjištění. Můžeme se však setkat s výzkumy, které dokonce prokazují, že děti, kterým zemřel rodič, jsou na tom intelektově lépe než děti z úplných rodin. Například výzkum géníů prováděný Albertem (1971), který u geniálních lidí upozoroval, že u nich až třikrát častěji došlo k brzkému úmrtí rodiče, než u lidí s průměrným intelektem. Jak vidíme, výzkumy se ohledně tohoto tématu neshodují. V našem výzkumném souboru se mohou nacházet děti, kterým zemřel rodič, avšak pozůstalý rodič se s nimi škole věnuje. Může se rovněž jednat o inteligentní děti, které se mají ve škole dobré výsledky, a tudíž školu i rády navštěvují. V kontrolní skupině se mohlo stát, že děti, které jsou do ní zahrnuty, netráví tolik času s rodiči u učení či nejsou intelektově zdatné, mají horší výsledky, a tudíž školu nemají příliš v oblibě. Je rovněž možné, že úmrtí rodiče skutečně nemá signifikantní vliv na to, jak dítě vnímá své intelektové a školní dovednosti. Faktorů, které mohly zasáhnout do testování této hypotézy, je mnoho a my bohužel v tuto chvíli nemůžeme s jistotou říct, které to byly či zda vůbec některé z nich naše výsledky ovlivnily.

Následující dvě hypotézy H3 a H4 se zaměřovaly na subškály Nepodléhání úzkosti (FRE) a Štěstí a spokojenost (HAP) a předpokládaly opět nižší skóre experimentální skupiny. Při formulaci jsme vycházeli z výzkumů, jež poukazují na vyšší vnímanou zranitelnost dětí, jež utrpěly ztrátu rodiče, a rovněž zmiňují fakt, že u těchto dětí se častěji vyskytují všemožné dysforické pocity, úzkostné či depresivní (Mireault & Bond, 1992; Tremblay & Israel, 1998). U obou hypotéz byl nalezen statisticky významný rozdíl, přičemž experimentální skupina skórovala níže, jak jsme předpokládali. Nutno však poznamenat, že opět musíme brát v potaz fakt, že nám nejsou známy všechny faktory, jež mohly naše výsledky ovlivnit. Například výše zmíněná spokojenost a duševní pohoda druhého rodiče (Raschke & Raschke, 1979) či sociální nebo rodinná opora může mít významný vliv na snížení úzkostných či depresivních pocitů (Mireault & Bond, 1992; Fristad, Jedel, Weller & Weller, 1993). Vliv na dysforické pocity pojící se s truchlením může mít zároveň osobnost dítěte či okolnosti úmrtí (Charkow, 1998; Sanders, 1983), na což jsme poukázali již v rámci kritického zhodnocení výsledků ústřední hypotézy našeho výzkumu. Zároveň hraje velice významnou roli resilience dítěte a v poslední řadě vztah s druhým rodičem před i po úmrtí. Nutno poznamenat, že může dojít i ke zkreslení výsledků samotnými dětmi, kdy například chlapci

vykazují obecně větší tendence popírat úzkostné pocity (Piers & Harris, 1964). Všechny tyto faktory mohly nějakým způsobem ovlivnit výsledky, my však v tuto chvíli nemůžeme odhalit, zda tomu tak skutečně bylo.

Poslední hypotéza H5 byla orientovaná na rozdíl mezi pohlavími v experimentální skupině. Tato hypotéza byla podložena výzkumem Thompsona et al. (1998), ve kterém bylo zjištěno, že dívky vykazují větší tendence ve fázi truchlení externalizovat své pocity. Dalo se tedy předpokládat, že tyto tendence se projeví i v našem dotazníku. Předpokládali jsme, že chlapci naopak budou mít tendence tyto pocity zakrývat a tudíž budou v sebepojetí skórovat lépe, než dívky, které naopak negativní pocity budou značně externalizovat a dosahovat tak nižšího skóru sebepojetí. Kromě zmíněného výzkumu jsme se rovněž opírali o fakt, že dívky obecně dosahují nižšího skóru sebepojetí, než chlapci (Miller, 1979). Testování této hypotézy nepřineslo žádný důkaz o existenci signifikantního rozdílu mezi chlapci a dívkami. Tento výsledek však vzhledem k rozložení pohlaví v experimentální skupině nemůžeme považovat za směrodatný. Respondentů mužského pohlaví je v této skupině pouze 8, zato ženské pohlaví je zastoupeno mnohem četněji, a to celkem 23 dívkami. Experimentální skupina byla, co se pohlaví týče, naplněna neadekvátně a mohlo tak dojít ke zkreslení výsledků. Omluvou může být pouze to, že chlapci či rodinní příslušníci chlapců projeví menší ochotu podílet se na výzkumu. Na výzvu na sociálních sítích reagovaly výhradně dívky či rodinní příslušníci dívek.

Pro další výzkumy tedy jednoznačně doporučujeme pokusit se zajistit rovnoměrné rozložení pohlaví v souboru. Od věci by jistě nebylo ani pokusit se naplnit soubor dětmi z rodin, kde uplynula od úmrtí přibližně stejná doba. V našem souboru jsou děti, kterým otec zemřel v batolecím věku a zároveň například děti, které osiřely teprve několik měsíců před konáním našeho výzkumu. Dopady úmrtí tak mohou být různé v různých fázích vývoje. Přínosem výzkumu by rovněž mohlo být zhodnocení resilience osiřelých dětí, například pomocí Škály resilience pro děti a adolescenty RSCA (Prince-Embury, 2008), a zjistit tak rozdíly v dopadech úmrtí na více a méně resilientní jedince. Mimoto by rovněž bylo vhodné spojit Dotazník PHCSCS-2 s kvalitativním přístupem a formou rozhovoru se pokusit zmapovat okolnosti úmrtí, vztahy v rodině a celkovou rodinnou situaci po úmrtí.

9 ZÁVĚR

Výzkumná část této práce se zabývala vztahem úmrtí otce a sebepojetím dítěte. Jejím cílem bylo zjistit, zda děti, které utrpěly ztrátu otce úmrtím, budou dosahovat nižšího celkového skóru sebepojetí (TOT) v Dotazníku PHCSCS-2 či případně nižších skóre ve vybraných subškálách (INT, FRE, HAP).

Čtyři z pěti hypotéz byly zaměřené na testování rozdílu mezi experimentální a kontrolní skupinou, poslední z hypotéz se zaměřovala na rozdíl celkového skóru (TOT) mezi pohlavími v experimentální skupině. Hypotézy byly testovány na výzkumném souboru čítajícím celkem 63 účastníků. Zde si představíme stručné shrnutí zjištění, jež nám výzkum v praktické části naší práce přinesl.

Bylo zjištěno, že děti osiřelé ze strany otce, dosahují nižšího celkového skóru sebepojetí (TOT), než děti pocházející z úplných rodin. Úmrtí otce má tedy na sebepojetí dítěte negativní dopad. Děti z experimentální skupiny rovněž vykazují signifikantně nižší výsledky v subškálách Nepodléhání úzkosti (FRE) a Štěstí a spokojenost (HAP). Úmrtí otce a vyrůstání v neúplné rodině může tedy mít vliv na úzkost a dysforickou náladu dítěte a rovněž zasahovat do jím vnímaného pocitu štěstí a spokojenosti se životem. Naopak to, jak děti vnímají své intelektové a školní schopnosti (INT) není úmrtím rodiče nijak ovlivněno, v této subškále nebyl prokázán mezi experimentální a kontrolní skupinou signifikantní rozdíl. Ani celkový skór sebepojetí (TOT) chlapců a dívek v experimentální skupině se nijak významně neliší.

10 SOUHRN

Tato bakalářská práce se zaměřovala na úmrtí otce a jeho vliv na sebepojetí dětí. Teoretickou část jsme si rozdělili celkem do tří celků, které se v průběhu práce prolínaly. Nejprve jsme se zaměřili na sebepojetí, poté na roli otce ve výchově dítěte a následně jsme se zabývali samotným úmrtím a jeho možným vlivem na život dítěte. Praktická část byla zaměřena na děti pocházející z rodin, kde zemřel otec, a jejich výsledky byly následně porovnány s kontrolní skupinou, která zahrnovala děti, jež vyrůstají v úplných rodinách.

V první části teoretické části jsme se zaměřili na psychologický konstrukt sebepojetí, jakožto představu o sobě a zároveň komplexní vztah k sobě samému. Představuje „souhrn představ a hodnotících soudů, které o sobě člověk chová“ (Plháková & Blatný, 2003). Mohli bychom ho mimo jiné také popsat jako představu vlastního těla a vlastní osobnosti ve světě, jakýsi sebeobraz či odpověď na otázku „Kdo jsem?“ (Balcar, 1991; Smékal, 2004). V neposlední řadě jsme si stručně představili vývoj sebepojetí jedince v průběhu věku a následně se krátce zaměřili na složky osobního významu sebepojetí dle Říčana (1973). Poslední část kapitoly týkající se sebepojetí tvořily dva výzkumy. První z nich se týkal vztahu sebevědomí a jistoty sebepojetí (Campbell, 1990), druhý se zaměřoval na sebepojetí dětí a kladl si za cíl vytvořit metodu pro kvantitativní měření sebepojetí a najít koreláty této složky osobnosti (Piers & Harris, 1964).

Ve druhé kapitole jsme se zabývali tím, jakou roli hraje otec ve výchově dítěte. Ten je druhým nejdůležitějším vztazným bodem dítěte, druhou identifikační osobou hned po matce (Poněšický, 2004). Velmi důležitou roli hraje otec při separaci, kdy pomáhá jak dítěti se odpoutat od matky a identifikovat se částečně s ním, tak zároveň vede ze vzájemné symbiózy také matku (Corneau, 2012). Nezastupitelným je otec rovněž v pubertě, vztah mezi ním a dítětem totiž začíná v tomto období být více emočně nabitý a otec se tak stává dítěti jakýmsi rádcem a přítelem. Což je mimo jiné způsobeno také tím, že v období puberty, jak dokazují výzkumy, výrazně vzrůstají konflikty mezi dítětem a matkou a dítě se tudíž uchýlí spíše k otci, se kterým konflikty nejsou tak časté (Steiberg, 1987; Paikoff & Brooks-Gunn, 1991). Pro chlapce je otec modelem jeho samotného a je tedy velmi důležitý pro to, aby se z chlapce stal muž, a to prostřednictvím identifikace právě s otcem (Belsky, 1984; Dobson, 2003). Dívce naopak otec ukazuje svět mužů, a tím ji vede k poznání a rozvoji

vlastní ženskosti. S touto rozvíjenou ženskostí se zároveň pojí rozvoj sebevědomí a pocitu sebehodnoty (Biller & Weiss, 1970; Wright, 1998).

V poslední řadě jsme se věnovali již samotnému úmrtí otce. V průběhu vývoje se jak dětem, tak dospělým mění vnímání smrti. Děti ve věku, kterým je ohraničen náš výzkumný soubor, již umí pracovat s abstraktními pojmy, umí již odlišit fantazii a realitu a chápou tudíž smrt jako něco konečného, nezvratného. V tomto věku se mimo jiné začíná také objevovat strach ze smrti (Rogge, 1999). Co se reakce na úmrtí týče, truchlení je velmi individuální záležitostí a u každého dítěte probíhá odlišně. Někteří autoři se ho však pokusili vymezit určitými fázemi. Rogge (1999) formuloval tři fáze truchlení mezi které řadí odmítání, idealizaci zemřelého a znevažování zemřelého. Dytrych s Matějčkem (2002) zase zmiňují fáze ohromení, protest, beznaděj a smíření. Nesmíme zapomínat, že významnou roli v odlišnosti charakteru truchlení u dětí hrají například osobnostní rozdíly či okolnosti, které úmrtí doprovázely (Charkow, 1998; Sanders, 1983).

Nejdůležitější pro naši práci jsou však dopady, jaké má úmrtí na dítě. Výzkumy napovídají, že úmrtí otce zasahuje do oblasti kognitivních schopností, kdy u dětí, jež ztratily otce, jsou pozorovány horší školní výsledky, vyšší absence i nižší skóry v kognitivních testech (Lessing, Zagorin & Nelson, 1970; Shinn, 1978). Existují však výzkumy, které toto vyvracejí a tvrdí, že osiřelé děti dosahují stejných školních úspěchů nebo jsou dokonce inteligentnější (Albert, 1971; McLanahan & Teitler, 1998). Nepřítomnost otce v životě dítěte má rovněž vliv na vývoj pohlavní identity (D'Andrade, 1973). Děti, kterým zemřel otec, vykazují mimo jiné také výrazné deficity v oblasti sebepojetí. Objevuje se u nich snížená sebedůvěra, sebeúcta či pocit sebehodnoty (Brown, Harris & Copeland, 1977; Nelson & Valliant, 1993). Na sebepojetí však v tomto případě může pozitivně působit spokojenost a v rámci možností dobré psychické rozpoložení rodiče či podpora ze strany širší rodiny (Fristad, Jedel, Weller & Weller, 1993; Raschke & Raschke, 1979)

V závislosti na poznatech, které jsme načerpali v rámci teoretické části naší práce, jsme si v rámci praktické části formulovali výzkumný problém a statistické hypotézy. Náš výzkum se zaměřoval na vliv úmrtí otce na sebepojetí dítěte. Tento vliv jsme se rozhodli ověřit prostřednictvím Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 a srovnáním výsledků dvou skupin, experimentální a kontrolní.

Výzkumný soubor byl tvořen celkem 63 účastníky ve věku 9-12 let, přičemž 46 z nich bylo ženského pohlaví a zbylých 17 mužského pohlaví. Do experimentální skupiny

byly vybírány děti, které pocházejí z rodin, kde došlo k úmrtí otce a celkem ji tvořilo 31 dětí. Kontrolní skupina čítala 32 dětí z úplných rodin. Průměrný věk souboru byl 11,13 se směrodatnou odchylkou 0,91. Soubor byl naplněn metodou sněhové koule a metodou samovýběru prostřednictvím sociálních sítí. Nutno poznamenat, že výzkumný soubor je naplněn poměrně neadekvátně. Nepodařilo se nám bohužel zajistit rovnoměrné rozložení pohlaví. Omluvou nám může být pouze to, že respondenti mužského pohlaví či jejich rodiny, projevovali značně menší ochotu zapojit se do výzkumu.

Účastníkům byl předkládán Dotazník PHCSCS-2 v papírové formě a zároveň s ním i informovaný souhlas pro rodiče či opatrovníka. Dotazník byl anonymní a účastníkům i jejich rodinám bylo přislíbeno, že jejich odpovědi budou použity jen a pouze pro účely našeho výzkumu. Všechna naše data jsme následně přepsali do programu Microsoft Excel, kde jsme zároveň vypočítali celkový skóre TOT a také hrubé skóre všech subškál (BEH, INT, PHY, FRE, POP, HAP). Tyto hrubé skóre jsme následně převedli na t-skóre a s těmi následně prováděli výpočty v programu Statistica 13. Po ověření právě v programu Statistica jsme zjistili, že rozdělení našich dat se nepřibližuje rozdělení normálnímu a z tohoto důvodu jsme pro testování našich hypotéz sáhli po Mann-Whitneyově U-testu.

Čtyři z pěti námi formulovaných hypotéz se týkaly rozdílu experimentální a kontrolní skupiny a vždy predikovaly nižší skóre experimentální skupiny. Hypotéza H1, dá se říci, ústřední hypotézou naší práce. Předpokládala nižší celkový skóre sebepojetí (TOT) u experimentální skupiny. Následující hypotézy predikovaly nižší skóre experimentální skupiny v subškálách Intelektové a školní postavení (INT), Nepodléhání úzkosti (FRE) a Štěstí a spokojenost (HAP). Poslední hypotéza se zaměřovala na rozdíl mezi pohlavími v experimentální skupině a naším předpokladem bylo, že dívky budou dosahovat nižšího celkového skóre sebepojetí (TOT).

Děti, které prožily ztrátu otce, dosahovaly prokazatelně nižšího celkového skóre sebepojetí (TOT) a skórovali rovněž níže v subškálách Nepodléhání úzkosti (FRE) a Štěstí a spokojenost (HAP). Naše předpoklady se tedy z většiny naplnily a z našeho výzkumu vyplývá, že úmrtí otce má negativní dopad na sebepojetí dítěte. Děti, které prožily úmrtí otce, vykazují více úzkostných a depresivních pocitů. Mohli bychom rovněž říci, že úmrtí negativně ovlivňuje také vnímané štěstí a spokojenost se životem. V subškále Intelektové a školní postavení (INT) nebyl prokázán signifikantní rozdíl mezi experimentální a kontrolní skupinou. Statisticky významný rozdíl nebyl pozorován ani mezi účastníky experimentální skupiny ženského a mužského pohlaví.

Naše předpoklady se z většiny sice potvrdily, ale náš výzkum byl obestřen mnoha limity. Prvním z nich je jednoznačně malý rozsah souboru, na kterém jsme výzkum prováděli (n=63), přičemž se nám nepodařilo dosáhnout ani rovnoměrného rozložení pohlaví. Soubor čítal 46 dívek, zato chlapců bylo do našeho výzkumu zapojeno pouze 17.

Zároveň jsme ve výzkumu nezohlednili další možné faktory, které by mohly mít vliv na to, jaké dopady má na dítě úmrtí otce, a tudíž i vliv na naše výsledky. Mezi tyto faktory patří například spokojenost ovdovělého rodiče, míra jeho úzkosti a stresu a to, jak tyto pocity dává najevo (Raschke & Raschke, 1979). Neméně důležitou roli hraje poskytovaná sociální podpora ze strany širší rodiny, která hraje velmi důležitou roli v tom, jaké dopady bude mít úmrtí na sebepojetí dítěte (Fristad, Jedel, Weller & Weller, 1993). V poslední řadě nesmíme opomenout také osobnostní nastavení dítěte (Charkow, 1998) a okolnosti, které úmrtí doprovázely, například to, zda se jednalo o náhlé úmrtí či o úmrtí v důsledku dlouhodobé nemoci (Sanders, 1983). Dalším badatelům bychom doporučovali pokusit se tyto faktory nějakým způsobem zahrnout. Vliv osobnostního nastavení dítěte by se dal ošetřit například Škálou resilience pro děti a adolescenty (Prince-Embury, 2008), kterou by děti vyplnily současně s Dotazníkem PHSCS-2. Nabízí se zde rovněž propojení s kvalitativním přístupem a pomocí rozhovoru s dítětem i ovdovělým rodičem se pokusit zmapovat právě tyto faktory, potažmo i nějaké další, jako například vztah dítěte s druhým rodičem před a po úmrtí.

LITERATURA

1. Albert, R. S. (1971). Cognitive Development and Parental Loss among the Gifted, the Exceptionally Gifted and the Creative. *Psychological Reports*, 29(1), 19–26.
2. Balcar, K. (1991). *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Chrudim: MACH.
3. Bannon, J. A., & Southern, M. L. (1980). Father-absent women: Self-concept and modes of relating to men. *Sex Roles*, 6(1), 75–84.
4. Baumeister, R. F. (2010). The self. In E. J. Finkel & R. F. Baumeister (Eds.), *Handbook of social psychology*. New York: Oxford University Press.
5. Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child development*, 83-96.
6. Belsky, J., Steinberg, L., & Draper, P. (1991). Childhood experience, interpersonal development, and reproductive strategy: An evolutionary theory of socialization. *Child development*, 62(4), 647-670.
7. Biller, H. B., & Weiss, S. D. (1970). The father-daughter relationship and the personality development of the female. *The Journal of genetic psychology*, 116(1), 79-93.
8. Bogaert, A. F. (2005). Age at puberty and father absence in a national probability sample. *Journal of Adolescence*, 28(4), 541–546.
9. Boothroyd, L. G., & Perrett, D. I. (2008). Father absence, parent-daughter relationships and partner preferences. *Journal of Evolutionary Psychology*, 6(3), 187-205.
10. Bowlby, J. (2013). *Ztráta: smutek a deprese*. Praha: Portál.
11. Brown, G. W., Harris, T., & Copeland, J. R. (1977). Depression and loss. *The British Journal of Psychiatry*, 130(1), 1–18.
12. Burton, R. V., & Whiting, J. W. (1961). The absent father and cross-sex identity. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*, 7(2), 85-95.
13. Cakirpaloglu, P. (2012). *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing.
14. Campbell, J. D. (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(3), 538–549.
15. Cimprichová Gežová, K. (2015). Father's and mother's roles and their particularities in raising children. *Acta Technologica Dubnicae*, 5(1), 45-50.
16. Clarke-Stewart, K. A. (1978). And daddy makes three: The father's impact on mother and young child. *Child development*, 466-478.

17. Corneau, G. (2000). *Anatomie lásky: vztahy otec-dcera, matka-syn a jejich vliv na budoucí partnerské vztahy*. Praha: Portál.
18. Corneau, G. (2012). *Chybějící otec, chybující syn: jak absence otce ovlivňuje utváření mužské identity*. Praha: Portál.
19. Damasio, A. (2010). *Self comes to mind: Constructing the conscious brain*. New York: Pantheon Books.
20. Damasio, A. (2011). The quest to understand consciousness. [Video]. Získáno z: https://www.ted.com/talks/antonio_damasio_the_quest_to_understand_consciousness
21. D'Andrade, R. G. (1973). Father Absence, Identification, and Identity. *Ethos*, 1(4), 440–455.
22. DiGiulio, R., & Kranz, R. (1997). *O smrti*. Praha: Lidové noviny.
23. Dishion, T. J., & McMahon, R. J. (1998). Parental monitoring and the prevention of child and adolescent problem behavior: A conceptual and empirical formulation. *Clinical child and family psychology review*, 1(1), 61-75.
24. Dobson, J. C. (2003). *Výchova chlapců*. Praha: Návrat domů.
25. Dytrych, Z., & Matějček, Z. (1994). *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén.
26. Dytrych, Z., & Matějček, Z. (2002). *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing.
27. Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
28. Fialová, L. (2001). *Body image jako součást sebepojetí člověka*. Praha: Karolinum.
29. Finkelstein, H. (1988). The long-term effects of early parent death: A review. *Journal of Clinical Psychology*, 44(1), 3–9.
30. Flouri, E., & Buchanan, A. (2003). The role of father involvement in children's later mental health. *Journal of adolescence*, 26(1), 63-78.
31. Fristad, M. A., Jedel, R., Weller, R. A., & Weller, E. B. (1993). Psychosocial functioning in children after the death of a parent. *The American journal of psychiatry*.
32. Goldman, L. (2015). *Jak s dětmi mluvit o smrti*. Praha: Portál.
33. Harter, S. (1988). Developmental processes in construction of the self. *Integrative processes and socialization: Early to middle childhood*, 45-78.
34. Harter, S. (1993). Visions of Self: Beyond. In J. E. Jacobs (Ed.). *Developmental perspectives of motivation*. Lincoln: University of Nebraska Press.

35. Holland, J. (2004). Should Children Attend Their Parent's Funerals?. *Pastoral care in education*, 22(1), 10-14.
36. Charkow, W. B. (1998). Inviting children to grieve. *Professional School Counseling*, 2(2), 117.
37. Kaufmann-Huber, G. (1998). *Děti potřebují rituály*. Praha: Portál.
38. Kaufman, K. R., & Kaufman, N. D. (2005). Childhood mourning: Prospective case analysis of multiple losses. *Death Studies*, 29(3), 237–249.
39. Kernis, M. H. (2003). Toward a conceptualization of optimal self-esteem. *Psychological inquiry*, 14(1), 1-26.
40. Kohoutek, R. (2001). *Poznávání a utváření osobnosti*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
41. Lessing, E. E., Zagorin, S. W., & Nelson, D. (1970). Wisc Subtest and IQ Score Correlates of Father Absence. *The Journal of Genetic Psychology*, 117(2), 181–195.
42. Markus, H., & Wurf, E. (1987). The Dynamic Self-Concept: A Social Psychological Perspective. *Annual Review of Psychology*, 38(1), 299-337.
43. McLanahan, S. & Teitler, J. (1998). The consequences of father absence. In Lamb, M. E. (Ed.). *Parenting and child development in nontraditional families*. New York: Psychology Press.
44. Miller, P. (1979) Sex of subject and self-concept variables. In R. C. Wylie (Ed.), *The self-concept*. Lincoln: University of Nebraska Press.
45. Mireault, G. C., & Bond, L. A. (1992). Parental death in childhood: Perceived vulnerability, and adult depression and anxiety. *American Journal of Orthopsychiatry*, 62(4), 517–524.
46. Nelson, C., & Valliant, P. M. (1993). Personality Dynamics of Adolescent Boys Where the Father Was Absent. *Perceptual and Motor Skills*, 76(2), 435–443.
47. Nežilová Michalčáková, R. (2007). *Strachy v období rané adolescence*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal.
48. Novák, T. (2013). *Jak vychovat sebevědomé dítě*. Praha: Grada Publishing.
49. Nykl, L. (2012). *Carl Ransom Rogers a jeho teorie: přístup zaměřený na člověka*. Praha: Grada Publishing.
50. Obereignerů, R., Orel, M., Reiterová, E., Mentel, A., Malčík, M., Petružová, T., Fac, O., & Friedlová, M. (2015). *Dotazník sebepojetí dětí adolescentů PHCSCS-2*. Praha: Hogrefe TestCentrum.

51. O'Brien, J. (Ed.). (2017). *The Production of Reality: Essays and Readings on Social Interaction*. Los Angeles: SAGE.
52. Paikoff, R. L., & Brooks-Gunn, J. (1991). Do parent-child relationships change during puberty? *Psychological Bulletin*, 110(1), 47–66.
53. Piers, E. V., & Harris, D. B. (1964). Age and other correlates of self-concept in children. *Journal of Educational Psychology*, 55(2), 91–95.
54. Plháková, A. & Blatný, M. (2003). *Temperament, inteligence, sebepojetí: nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu*. Brno: Psychologický ústav AV ČR.
55. Poněšický, J. (2004). *Fenomén ženství a mužství: psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy* (2. vyd). Praha: Triton.
56. Prince-Embury, S. (2008). The Resiliency Scales for Children and Adolescents, Psychological Symptoms, and Clinical Status in Adolescents. *Canadian Journal of School Psychology*, 23(1), 41–56.
57. Raschke, H. J., & Raschke, V. J. (1979). Family Conflict and Children's Self-Concepts: A Comparison of Intact and Single-Parent Families. *Journal of Marriage and the Family*, 41(2), 367.
58. Rogers, C. R. (2014). *Způsob bytí: klíčová témata humanistické psychologie z pohledu jejího zakladatele*. Praha: Portál.
59. Rogge, J. -U. (1999). *Dětské strachy a úzkosti*. Praha: Portál.
60. Rufo, M. (2009). *Pust' mě, ale neopouštěj! : utváření zdravé vazby mezi rodiči a dětmi*. Praha: Portál.
61. Röhr, H. -P. (2018). *Sebeúcta u dětí: jak ji pěstovat a chránit*. Praha: Portál.
62. Ruppert, F. (2011). *Symbióza a autonomie: traumata z narušeného systému rodinných vazeb*. Praha: Portál.
63. Říčan, P. (1973). *Psychologie osobnosti*. Praha: Orbis.
64. Sanders, C. M. (1983). Effects of sudden vs. chronic illness death on bereavement outcome. *Omega-Journal of death and dying*, 13(3), 227-241.
65. Shavelson, R. J., Hubner, J. J., & Stanton, G. C. (1976). Self-Concept: Validation of Construct Interpretations. *Review of Educational Research*, 46(3), 407-441.
66. Shinn, M. (1978). Father absence and children's cognitive development. *Psychological Bulletin*, 85(2), 295–324.

67. Shrauger, J. S., & Schoeneman, T. J. (1979). Symbolic interactionist view of self-concept: Through the looking glass darkly. *Psychological Bulletin*, 86(3), 549–573.
68. Scheffler, T. S., & Naus, P. J. (1999). The relationship between fatherly affirmation and a woman's self-esteem, fear of intimacy, comfort with womanhood and comfort with sexually. *Canadian Journal of Human Sexuality*, 8, 39-46.
69. Smékal, V. (2004). *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal.
70. Steinberg, L. (1987). Impact of puberty on family relations: Effects of pubertal status and pubertal timing. *Developmental psychology*, 23(3), 451-460.
71. Stevenson, M. R., & Black, K. N. (1988). Paternal absence and sex-role development: A meta-analysis. *Child development*, 793-814.
72. Thompson, M. P., Kaslow, N. J., Kigree, J. B., King, M., Bryant, Jr., L., & Rey, M. (1998). Psychological Symptomatology Following Parental Death in a Predominantly Minority Sample of Children and Adolescents. *Journal of Clinical Child Psychology*, 27(4), 434–441.
73. Tremblay, G. C., & Israel, A. C. (1998). Children's Adjustment to Parental Death. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5(4), 424–438.
74. Wenk, D., Hardesty, C. L., Morgan, C. S., & Blair, S. L. (1994). The influence of parental involvement on the well-being of sons and daughters. *Journal of Marriage and the Family*, 229-234.
75. Wineburgh, A. L. (2000). Treatment of children with absent father. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 17(4), 255–273.
76. Wright, H. N. (1998). *Navždy tátovo děvče*. Praha: Návrat domů.
77. Wylie, R. C. (1974). *The self-concept: Theory and research on selected topics*. Lincoln: University of Nebraska Press.

PŘÍLOHY

Seznam příloh:

1. Poučený souhlas
2. Abstrakt v českém jazyce
3. Abstrakt v anglickém jazyce

Příloha 1: Informovaný souhlas

Informovaný souhlas rodiče/opatrovníka s účastí dítěte ve výzkumu

Informovaný souhlas:

Jsem studentka Univerzity Palackého v Olomouci. Studuji obor Psychologie na Filozofické fakultě a píši bakalářskou práci na téma Vliv úmrtí otce na sebepojetí dítěte. Výzkumná část se bude zaměřovat na sebepojetí dětí z rodin, kde došlo k úmrtí otce. Respondenti budou vyplňovat Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2. Dotazník je čistě anonymní, jediný údaj, který děti budou vyplňovat, je věk (jelikož se můj výzkum soustředí na děti ve věku 9-12 let). Jelikož se jedná o velmi citlivé téma, chtěla bych Vás tímto poprosit o poskytnutí informovaného souhlasu s účastí Vašeho dítěte ve výzkumu, respektive souhlas s vyplněním dotazníku.

Pokud budete chtít více informací ohledně výzkumu či nějaké další dotazy, neváhejte mě kontaktovat, níže uvádím telefonní kontakt i e-mailovou adresu.

Kontakt:

Aneta Čermáková

Adresa: xxxxxxxx

Tel.: xxxxxxxx

E-mail: xxxxxxxx@gmail.com

Souhlasím, aby můj syn/moje dcera (můj svěřenec/moje svěřenyně) vyplnil/vyplnila Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 a byl/byla tak součástí výzkumu bakalářské práce na FF UPOL.

V dne

Podpis zákonného zástupce:

Podpis výzkumníka:

Příloha 2: Abstrakt v českém jazyce

Abstrakt bakalářské práce

Název práce: Vliv úmrtí otce na sebepojetí dítěte

Autor práce: Aneta Čermáková

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Radko Obereignerů, PhD.

Počet stran a počet znaků: 60 stran, 116 698 znaků

Počet příloh: 3

Počet titulů použité literatury: 77

Abstrakt:

Tato práce se zabývá vlivem úmrtí otce na sebepojetí dítěte. Byl proveden kvantitativní výzkum formou dotazníkového šetření za použití Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2. Účastníci výzkumu byli získáni metodou samovýběru a metodou sněhové koule. Výzkumný soubor se skládal celkem z 63 respondentů ve věku 9-12 let a byl tvořen experimentální a kontrolní skupinou. Do experimentální skupiny bylo zahrnuto 31 dětí pocházejících z rodin, kde došlo k úmrtí otce. Kontrolní skupina čítala 32 dětí pocházejících z úplných rodin. U experimentální skupiny byl předpokládán nižší skór celkového sebepojetí (TOT), dále nižší skóry v subškálách Intelektové a školní postavení (INT), Nepodléhání úzkosti (FRE) a Štěstí a spokojenost (HAP). Rovněž bylo předpokládáno, že dívky v experimentální skupině skórují níže než chlapci. Bylo potvrzeno, že experimentální skupina dosahuje nižších skórů v celkovém sebepojetí (TOT), na škále Nepodléhání úzkosti (FRE), Štěstí a spokojenost (HAP). Nepotvrdil se nám naopak předpoklad rozdílného skóru v subškále Intelektové a školní postavení (INT). Mezi pohlavími rovněž nebyl nalezen signifikantní rozdíl.

Klíčová slova: sebepojetí, úmrtí otce, dětství, Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2

Příloha 3: Abstrakt v anglickém jazyce

Abstract of thesis

Title: The impact of father's death on child's self-concept

Author: Aneta Čermáková

Supervisor: Doc. PhDr. Radko Obereignerů, PhD.

Number of pages and characters: 60 pages, 116 698 characters

Number of appendixes: 3

Number of references: 77

Abstract:

This work deals with the impact of father's death on child's self-concept. A quantitative research was carried out by means of questionnaire survey, using Piers-Harris Children's Self-Concept Scale 2. The respondents were acquired into the research by self-selection and snowball method. The research sample consisted of a total of 63 respondents in the age of 9-12 and was composed of an experimental and a control group. The experimental group included 31 children that come from families where a death of the father has occurred. The control group included 32 children that come from two-parent families. The experimental group was expected to have lower overall self-concept (TOT) and lower scores in scales Intellectual and School Status (INT), Freedom from Anxiety (FRE) and Happiness and Satisfaction (HAP). It was also assumed that the girls in the experimental have lower overall self-concept than boys. Our results proved that the experimental group has lower overall self-concept (TOT) and lower scores in Freedom From Anxiety (FRE) and Happiness and Satisfaction (HAP) scales. There were no significant differences found between the experimental and the control group in the Intellectual and School Status (INT) scale and there also were no differences found between boys and girls in the experimental group.

Key words: self-concept, paternal death, childhood, Piers-Harris Children's Self-Concept Scale 2